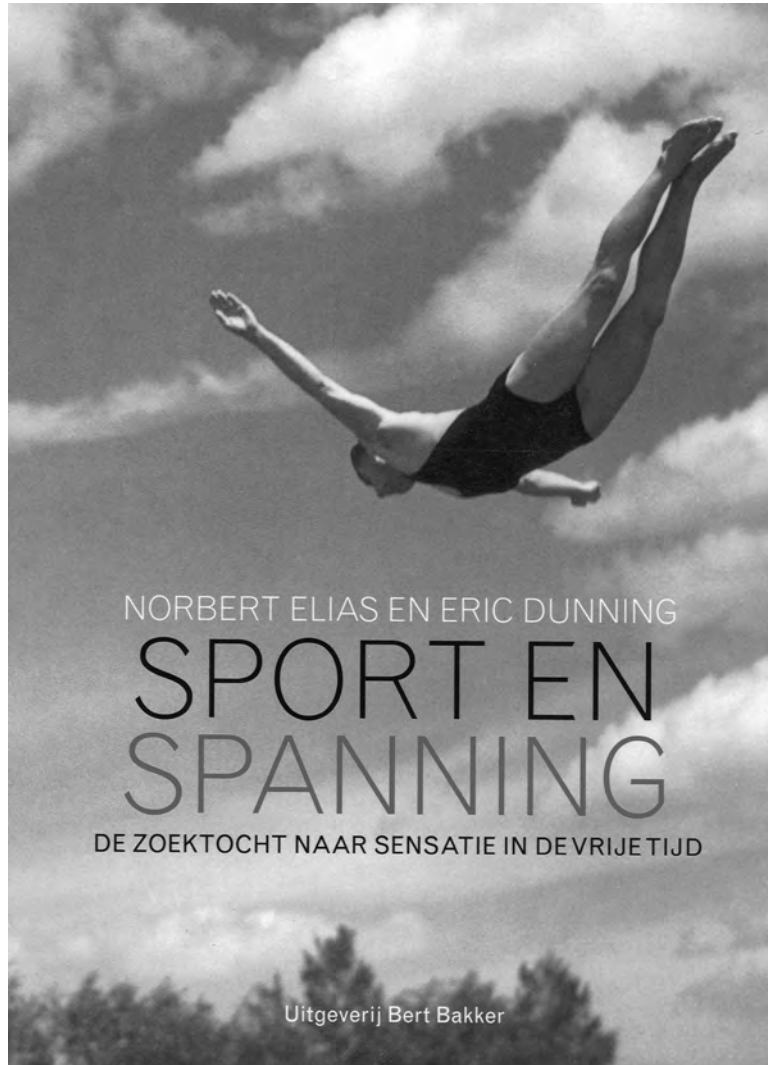

de Sportwereld

NUMMER 45

Zomer 2007

NORBERT ELIAS EN ERIC DUNNING

SPORT EN SPANNING

DE ZOEKTOCHT NAAR SENSATIE IN DEVRIJETIJD

Uitgeverij Bert Bakker

Golf in Overijssel
Bobsleeën: Curt van de Sandt
Tennisliteratuur, Deel III

Inhoud 45

Redactioneel	2
Golf in Overijssel	3
Bobslee en Schnapps	9
Nieuwsberichten en Publicaties	17
Boekrecensie	18
Geschiedenis Tennisliteratuur	20

Redactioneel

Daniël Rewijk

Hoera! De Tour de France is weer begonnen. Net als vorig jaar kan het weer een Tour worden die bol staat van de spanning; met verrassende wendingen en kansen voor een ieder. Wie had een jaar geleden gedacht dat Floyd Landis na zijn enorme inzinking alsnog het klassement naar zijn hand zou zetten, met een fabuleuze solo over vijf Alpencols.

Zo zou een voorbeschouwing op de lopende Tour de France er twintig jaar geleden uitgezien hebben. Over Landis' dopingzaak zou slechts een enkeling zich wezenlijk druk hebben gemaakt. Al zolang er gewielrend wordt, gebruiken renners medicatie om beter te presteren. Kampioenen als Fausto Coppi en Jacques Anquetil maakten daar ook geen geheim van. Toen Tom Simpson dood van zijn fiets viel op de Mont Ventoux veranderde er iets: er kwamen controles en de renners begonnen verstoppertje te spelen met controlerende instanties, de media en het publiek. Die lieten zich met een zekere gretigheid in de luren leggen, tuk op het profijt en vermaak dat het wielrennen bood.

Pas na de Festina-zaak in 1998 is er een beweging in de media, de overheid en wielersorganisaties op gang gekomen die de wielerswereld werkelijk dopingvrij wil maken en renners en ploegleiders duidelijk wil maken dat het afgelopen moet zijn met verstoppertje spelen. Doping is in de laatste twintig jaar dus sterk geproblematiseerd, iets wat te maken heeft met de nadrukkelijke associatie van sport met gezondheid en de steeds massaler wordende sportbeoefening.

Een *case study* van de democratisering van sport wordt in deze *Sportwereld* gegeven door Ab Bloemendaal. Hij schreef een scriptie over de opmars van golf in Overijssel. Nico van Horn deed onderzoek naar Curt van de Sande: Olympisch bobsleeër in 1928, toen wintersport nog een volstrekt elitaire aangelegenheid was...

Heeft u opmerkingen, ideeën, artikelen voor De Sportwereld of heeft u in het verleden een nummer niet ontvangen, dan kunt u mailen naar: redactie@desportwereld.nl

Niets uit De Sportwereld mag worden gereproduceerd, op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de hoofdredacteur. Mail voor aanvragen naar redactie@desportwereld.nl De hoofdredactie heeft het recht om ingezonden brieven naar eigen inzicht in te korten of niet te plaatsen.

Het adres voor nieuwe & 2e hands sportboeken en sport DVD's

WWW.SPORTBOEK.NL is een verzend-antiquariaat en handelt in tweedehands sportboeken, een initiatief van sportjournalist Mark Grijsbach.

WWW.SPORTBOEK.NL biedt u tevens een ZOEKSERVICE aan. Als u al tijden speurt naar één of meerdere boeken, stuur dan een e-mail naar info@sportboek.nl en wij gaan vrijblijvend voor u op pad

Ook bestaat de mogelijkheid om NIEUWE BOEKEN te bestellen via www.sportboek.nl. Zowel Nederlands- als buitenlandstalige uitgaven

De beste sportboekwinkel voor Nederland en België!

**SURF NAAR DE WEBSITE
VAN MAGAZINE
DE SPORTWERELD**

WWW.DESPORTWERELD.NL

Golf in Overijssel, 1925-2000

Ab Bloemendaal

Dit artikel is een samenvatting van de doctoraalscriptie Algemene Cultuurwetenschappen waarmee Ab Bloemendaal later dit jaar wil afstuderen aan de Open Universiteit. Op deze plaats vooral aandacht voor het begrip "vrije tijd", dat in grote mate invloed had op het ontstaan van de georganiseerde sport. Het onderzoek beperkt zich tot de ontwikkelingen in Overijssel in het kader van de coördinatie van scriptie-onderwerpen naar gebied.

Centraal staat de vraag hoe het mogelijk is dat golf zich in Overijssel tussen 1925 en 2000 ontwikkelde van een elitaire bezigheid, naar een in brede maatschappelijke kringen omhelsde vrije tijdsbesteding.

Inleiding

De studie houdt zich in hoofdzaak bezig met sport als één van de maatschappelijke verschijnselen, die samenhangen met de invoering van de machinale productie volgens het systeem van arbeidsdeling. Onder de vele sporten die zich in de periode van industrialisatie en vooral daarna ontwikkelden, heeft de versprei-

ding van golf als individuele sport, een geheel eigen positie ingenomen. Vaak wordt aangenomen dat golf zich in Schotland en Engeland reeds vanaf de achttiende eeuw als volkssport zou hebben ontwikkeld. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat ook daar pas tegen het einde van de negentiende eeuw golf een meer algemeen tijdverdrijf werd. Voor die tijd was het, alleen al om de hoge kosten - daarover later - beperkt tot de hogere standen. Daarbuiten konden alleen zij die zich bezig hielden met het vervaardigen van de middelen voor het spel, de *club-and-ballmakers*, zich veroorloven zelf ook te spelen.ⁱ

Vroeg in de negentiende eeuw, toen Engeland na de Napoleontische oorlog economisch in een slechte toestand verkeerde, dreigde golf geheel uit te sterven. In dit bestek kan hierop niet verder worden ingegaan, maar het volgende citaat uit 1840 van een *circuit judge* (rondreizend rechter) uit Edinburgh, ene Cockburn, spreekt in zijn verwondering boekdelen: '[In St. Andrews] They have a local pleasure of their town ... this is golfing.'ⁱⁱ Pas na 1850 met het ter beschikking komen van een goedkope, industrieel te vervaardigen golfbal, zou golf zich snel verbreiden en inderdaad een volkssport worden. Vóór die tijd kostte een met kippenveren gevulde leren bal het dagloon van een arbeider, terwijl de levensduur van zo'n bal uiterst beperkt was, meestal niet meer dan één ronde. Na het in gebruik nemen van de goedkope golfbal groeide de sport zeer snel. Er werden tussen 1880 en 1910 alleen al in Schotland 223 nieuwe banen aangelegd.ⁱⁱⁱ

Ook op andere wijze vertoont de verspreiding van golf een nauwe relatie met de industrialisatie. Evenals bij andere sporten waren golfontmoetingen een belangrijk onderdeel van de verspreiding. Die werden eerst met de komst van de spoorwegen mogelijk. Veel oudere golfbanen bevinden zich nabij en niet zelden langs een spoorweg(station). Een andere ontwikkeling geeft nog duidelijker het verband aan tussen de verspreiding van golf en de industrialisatie. Golf wordt gespeeld op gras dat regelmatig gemaaid moet worden. De komst van de grasmaaimachine in het begin van de 19^e eeuw maakte de aanleg van nieuwe golfbanen aanzienlijk eenvoudiger.

Een typerend verschijnsel dat Everett Rogers heeft beschreven in *Diffusion of Innovations*, deed zich

voor bij de export van de sport naar Nederland: sporten die in het industriële Engeland al ontwikkeld waren tot georganiseerde volkssporten, begonnen in Nederland opnieuw als bezigheid voor de hoogste maatschappelijke klasse. Voor golf was dat het geval met de oprichting van de (nu Koninklijke) Haagsche Golf & Country Club in 1893. Dat zou zo blijven tot circa 1980 waarna een gelijke versnelling als 80 jaar eerder in Groot Brittannië zou plaats vinden. Een studie naar de verspreiding van golf in Nederland, in dit geval Overijssel, moet zich richten op de verhoudingen in het maatschappelijk bestel en de invloed die zij hebben gehad op de ontwikkeling van deze sport.

Vóór alles...: het begrip vrije tijd

Elke beschouwing of studie met betrekking tot sport, moet beginnen met een blik op het begrip "vrije tijd." De ontwikkeling van sportbeoefening, en daarbinnen weer de verschillende vormen waarin sport zich zou voortplanten, kan niet in haar maatschappelijke consequenties worden overzien, zonder het begrip dat ten grondslag ligt aan alle vormen van gereguleerde sport te beschouwen. Uit vrije tijd ontstond een nieuwe sociale activiteit: "vrijtijdsbesteding." Alleen al in de taalkundige ontwikkeling valt een progressie van waardering waar te nemen. Lang werd gesproken over "tijdverdrijf" terwijl thans "tijdsbesteding" meer algemeen is. Van de klemtoon op een tijd van "niet werken" – een negatieve benadering met op de achtergrond de gedachte dat dat eigenlijk niet hoorde: de tijd die "verdreven" werd – naar een meer positieve benadering van zinvolle invulling van tijd buiten het werk.

Wat onder vrije tijd moet worden verstaan, is aan even grote verschillen van definitie onderhevig als het begrip sport. De vrijtijdswetenschapper H. van der Poel maakt, in navolging van J. Lengkeek, een onderscheid tussen "vrije tijd" en "vrijetijd."^{iv} Vrijetijd, aan elkaar geschreven, verwijst naar een kwaliteit van het bestaan. Een begrip dat een invulling veronderstelt met 'allerlei activiteiten, omgevingen en ervaringen (die) een andere betekenis krijgen vanuit de notie van geen-vrijetijd.'^v Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) hanteert in het onderscheid tussen de twee begrippen de volgende omschrijving: 'Vrije tijd op zichzelf is niet meer dan een raam, een reservoir van mogelijkheden, dat pas concrete vorm krijgt door de wijze waarop deze besteed wordt.'^{vi} In mijn onderzoek wordt voor sport het begrip "vrijetijd" gehanteerd, als bewuste vorm van invulling van de beschikbaar gekomen tijd, en "vrije tijd" wanneer het om onbenoemde tijd gaat buiten het bestek van de daginvulling: werken-eten-slapen.

Vrijetijd als maatschappelijk begrip was vóór

de 19^e eeuw niet als apart fenomeen bekend. In de Engelse elitecultuur, bestond al vóór de industrialisatie een afkeer van vrije tijd voor arbeiders. 'In tegenstelling tot de adel en de burgerij werd het volk niet geacht over *leisure time* te beschikken. Zulks werd beschouwd als een gevaarlijke verleiding, die slechts tot ijdelheid voerde, de bron van alle maatschappelijke ellende.'^{vii} Het bestaan moest "nut" hebben en tijd die daaraan niet besteed werd, was tegen de moraal. Volgens de sociaal-historicus E. Thompson duurde het voor de Britse industriële arbeiders drie generaties, om de waarde van het begrip "tijd" te leren kennen.^{viii} Vanaf: "zonder beperking de gehele dag", via de "tienurige werkdag" vanaf 1847, tot het begrip "overuren" die zij betaald wensten te zien.

Beheersing van vrije tijd

Het was de overheid, noch de ondernemers ontgaan, dat voor de oorspronkelijk rurale bevolking, gewend aan een *taak*georiënteerd leven, de overgang naar de discipline van het *tijd*georiënteerde leven, nadelige gevolgen had voor het lichamelijk welzijn. Een nieuwe arbeidswet met een verkorte werkdag van tien uren, schiep enige ruimte zich te ontspannen, althans dat was het doel. Maar uit vroegere levenswijzen was een niet gering aandeel oude volksgebruiken overgebleven. Zowel de spelen zelf als de gewoonten er omheen, bleken eerder contraproductief te werken op het beoogde

verbeterde welzijn. De nu beschikbare tijd werd eerder besteed aan bezigheden die 'kleur (gaven) aan het grauwe en armoedige volksbestaan.'^x De sporten waren ruw en veroorzaakten verwondingen, en het gebruik van drank was buitensporig.^x Ook de gewone sporten bleven daar niet buiten: 'The game of football as practised in this town on *Shrove Tuesday* [vastenavond a.b.] is an obstruction to the passengers (...) and prejudicial to the morality of the town.'^{xi}

De reacties van enerzijds de overheid en anderzijds van de fabrikanten, op de gevolgen van de uitspattingen in de vrije tijd, waren zowel het opvoeden naar een betere discipline in het dagelijks leven, als het stimuleren van meer gereglementeerde activiteiten voor de invulling van de beschikbaar gekomen tijd. Uit deze combinatie van publieke wens tot moralisering van de levenswijze, en anderzijds het belang dat de fabrikanten hadden bij het temmen van de levensstijl van arbeiders, ontstonden initiatieven voor de deelname aan sportbeoefening. Daartoe dienden dan de sporten zelf ook ontdaan te worden van de onaanvaardbaar harde fysieke beoefening. Samen met de inmiddels vanuit de overheid gekomen stimulans voor onderwijs, leidde dit tot wat later het "beschavingsoffensief" zou worden genoemd.

Rond 1900 werd in Groot Brittannië het beschikken over vrije tijd als een algemeen grondrecht erkend.^{xii} Tegelijkertijd had de besteding van die vrije tijd met de inmiddels georganiseerde en gereglementeerde sport, een definitieve scheiding veroorzaakt tussen vrijetijdsbesteding en arbeid.

De overgang naar een industrieel Overijssel; een overzicht vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw.

Overijssel kende in het midden van de negentiende eeuw twee gebieden met een industriële ontwikkeling: het gebied van de IJsselsteden Deventer, Zwolle en Kampen en Twente met Enschede, Hengelo en Oldenzaal. In Twente concentreerde de industrialisatie zich aanvankelijk voor het overgrote deel op de vervaardiging van textiel als een voortzetting van de huisindustrie. In het industriegebied Twente verschilden de ontwikkelingen in meer dan één opzicht met die van de IJsselsteden. Deze beschikten met hun ligging aan het open water van de IJssel over een goedkope aan- en afvoermogelijkheid van grondstoffen en gereed product. Toch kreeg de textielindustrie hier nooit het massale karakter zoals in Twente. Historisch gezien waren deze steden meer handels- dan productiegericht. IJsselsteden waren tenslotte Hanzesteden, en oude middeleeuwse vestingen. Het begrip "binnen" en "bui-

ten" de stadswallen hield een aparte betekenis in aanzien en rechten.^{xiii}

Ook in de internationale oriëntering valt een verschil waar te nemen tussen Twente en de IJsselsteden. Voor het aan- en afvoeren van grondstoffen en gereed product voor de textiel, hadden de IJsselsteden door hun ligging aan open water, toen nog via de Zuiderzee, een voor de hand liggend contact met Engeland en Schotland. In de vroege negentiende eeuw betrof dit nog hoofdzakelijk wol en katoen, maar enige decennia later, na de invoering van door stoomkracht aangedreven machines, ook steenkool en ijzererts. Engelse specialisten in machinale productie vestigden zich vooral in de omgeving van Deventer en brachten hun kinderen mee die hier naar school gingen. Zij introduceerden Engelse sporten (vooral cricket) bij hun Nederlandse medescholieren.

In Twente zou dit pas later in de negentiende eeuw plaats vinden. Duitsland vormde voor Twente het normale achterland voor zakelijke en industriële verbindingen. Veel vooraanstaande Twentse ondernemersfamilies hadden hun herkomst over de grens in Pruisen. Toen steenkool nodig was voor de stoommachines, was het voordeliger die te betrekken via spoor uit de omgeving van het Teutoburgerwald, dan uit Engeland via de IJssel en per as verder naar Twente. Pas nadat C.T. Stork in Hengelo een onderneming stichtte voor het onderhoud van textielmachines en hun stoomaandrijving, werd ook de Twentse blik steeds meer naar Engeland gericht. De nieuwe technische scholen aldaar maakten een volledig nieuw soort *education* mogelijk. Niet meer de klassieke talen, recht en literatuur, maar doelgerichte, theoretisch onderbouwde scholing in techniek en bedrijfsadministratie. Later in de eerste decennia van de twintigste eeuw zou dit effect na het vestigen van een elektrotechnische- en metaalindustrie nog versterken.

Ten slotte speelde nog een ander verschil in herkomst mee. De eerste Twentse textielondernemers, onder andere de families Blijdenstein en Gelderman, waren uit Duitsland afkomstige, vrij welgestelde doopsgezinden. Vanwege hun geloof uitgesloten van openbare functies, legden zij zich al lange tijd toe op de textiele huisindustrie. Hun weefgetouwen waren een generatie nieuwer dan wat in Twente beschikbaar was. Zij waren ook sterker handelsgericht hetgeen onder andere zou blijken uit het later in Londen stichten van de Twentse Bank door de familie Blijdenstein. Een vergelijkbare ontwikkeling had zich ook in de IJsselstreek voorgedaan. De leden van de ondernemersfamilie van der Lande, waren als Rooms-katholieken in eerste instantie uitgesloten van openbare functies en zouden

zich hoofdzakelijk gaan richten op de internationale handel.^{xiv}

Met het beschikbaar komen van de stoommachine ontstond in industrieel Overijssel de mogelijkheid de productie naar Engels model te concentreren in fabrieken. In dezelfde periode nam de efficiëntie in de landbouw zodanig toe, dat een arbeidsoverschot ontstond. Het ook in Overijssel overheersende *primo genitur*, het beginsel dat de oudste zoon het bezit erfde, droeg verder bij aan het ontstaan van een vrij aanzienlijk arbeidspotentieel. Een met Engeland vergelijkbare ontwikkeling speelde zich hier verder af: de komst van agrarische arbeiders naar de fabrieken, concentratie van bewoning rondom de fabrieken, gebrek aan goede huisvesting en daarmee samenhangend, een povere gezondheidstoestand.

Sport komt naar Overijssel

Sport kwam tegen het eind van de negentiende eeuw Overijssel binnen op de slippers van een inmiddels bruisende industrie. De initiatiefnemers van de nieuwe industrieën, velen zelf begonnen als kleine zelfstandigen, hadden zich in het laatste decennium van de negentiende eeuw al opgewerkt tot welvarende families die, zoals hierboven al vermeld, hun zonen naar Engelse exclusieve scholen zond voor zakelijke en maatschappelijke vorming. Deze jongere generatie ondernemers brachten uit hun jarenlange verblijf in Engeland gewoonten mee die nieuw waren voor Nederland. Daar heerste tot op dat moment de moraal dat alle tijd steeds nuttig besteed diende te worden. Met deze nieuwe generatie kwam nu een nieuw besef binnen dat vrije tijd ook nuttig besteed kon worden. Sport bracht contacten en verbeterde de gezondheid.

Een opvallend verschil in levensopvattingen met Groot Brittannië, trad daar aan het licht. Engeland en Schotland hadden zich beide vanaf de vroegste tijd ontwikkeld tot een standenmaatschappij, waarin de gezagsstructuur natuurlijkerwijze vanuit de adel werd bepaald en uitgeoefend. Die zette daarmee ook de toon voor de levensstijl. Men behéerde en bestuurde, maar werkte niet wezenlijk. Toen ondernemers de adel in welstand voorbijstreefden, namen zij meer dan eens de relaxte levensstijl van de grootgrondbezitters over. De nieuwe gefortuneerden namen niet alleen de bezittingen over van de aristocratie, maar neigden ook naar hun gewoonten. Het invullen van vrije tijd naar wens, ofwel: vrijetijdsbesteding

In Nederland en zeker in Overijssel lag dat geheel anders. De adel was nooit tot die overheersende rol gekomen in de stedenrepubliek zoals ze die in Groot Brittannië wel had. De hogere kringen van de bevol-

king hadden een niet sterk afwijkende levensstijl ten opzichte van de gemiddelde bevolking. De streektaal – het “plat” – overheerste in alle rangen. Maar vooral in Twente waar de calvinistische mores overheersten, was werken een levensopdracht die vervuld moest worden. Het begrip “vrije tijd” deed er heel lang over om alleen al in de taal geaccepteerd te worden. Het woord “vrijetijdsbesteding” bleef nog lang een niet al te positieve connotatie houden.

De industrialisatie van Overijssel veroorzaakte een maatschappelijke omwenteling die het gebied sedert de reformatie niet meer had meegemaakt. Eén element daarin was sport. Sport echter verlangt ruimte, waarmee het een zaak werd van de grondbezitters. Daarbij kwam dan weer om de hoek kijken dat sommige sporten meer dan andere, grond nodig hadden. Niet vreemd dus dat voetbal en hockey, waarvoor minder dan een hectare grond nodig was, eerst aan de orde kwamen. Golf bleef nog heel lang een bezigheid van hen die over veel grond beschikten.

De introductie van golf in Overijssel

In 1874 bracht de zoon van een Twentse textiel fabrikant, Jan Bernard van Heek, een voetbal mee uit Engeland. Al in 1885 werd de eerste voetbalclub in Overijssel opgericht: Prinses Wilhelmina, dat nog altijd bekend is als PW. In 1875 was in Deventer reeds de cricket- en hockeyclub Utile Dulci (nu Koninklijke UD) opgericht, die ook al snel een voetbalafdeling kreeg. Beide clubs breidden zich voortvarend uit en rond de eeuwwisseling was georganiseerd voetbal een algemeen verschijnsel waaraan door alle standen kon worden deelgenomen. Uit de rangen van de oprichters van de eerste sportclubs echter, kwamen enkele decennia later ook weer de oprichters van de eerste golfclubs in Overijssel.

Er lijkt sprake te zijn van een verschuiving van interesse naar steeds weer een sport die binnen de eigen kringen beoefend kon worden. Een ontwikkeling die samenhangt met wat E. Rogers heeft beschreven als *Diffusion of Innovations*: ‘The social system’s social structure constitutes a boundary within which an innovation diffuses.’^{xv} In Overijssel werd golf op die wijze geïntroduceerd. In Twente was het A.H. van Heek (familie van Jan Bernard) die in juli 1926 het initiatief nam voor het oprichten van een golf club. In Deventer was het J. van der Lande, actief hockeyer en voetballer van UD, die in 1928 in een park in Schalkhaar drie holes liet aanleggen. In beide gevallen was het de kennismaking met de sport in Engeland die de aanleiding vormde. In beide gevallen ging het ook om leden van ondernemersfamilies: Van Heek, een geslacht van textielfa-

Overgenomen uit "Wat is Golf" door J.A. Brongers en B. van Limburger (1936), met vriendelijke toestemming van Dr. J.A. Brongers.

Een explosie-slag.
Zoo wordt de bal uit de zwakte rondtrek bevestigd.

brikanten, en van der Lande de oprichters van het late-re chemie concern "Noury en van der Lande."

De namen van de leden van de eerste voetbal-elftallen maar ook van de oprichters en beoefenaars van de golfsport, vertonen een opvallende gelijkenis. Het betreft hoofdzakelijk leden van de industriële elite, met daarbij hun plaatselijke financiële en administratieve relaties. Opvallend is echter dat, hoewel nog steeds gehoord kan worden dat golf alleen was weggelegd voor de (zeer) welgestelden, de contributies uit die tijd slechts gering waren. De exploitatierekening van de Twentsche Golf Club vermeldt in 1927 een bedrag van gezamenlijke ledeninkomsten – entree en contributie – van fl. 9125,25; ofwel ongeveer fl. 32,- per persoon per jaar.^{xvi} Ook omgerekend naar huidige waarden blijft dit een bescheiden bedrag. Ter vergelijking, het salaris van een hoofdonderwijzer was in die tijd fl. 400,- tot fl. 600,- (plus een vrije woning). In de omgeving van Deventer lukte het in 1934 om een terrein te verwerven voor de aanleg van een golfbaan die de "Sallandsche Golf Club" zou gaan heten. In het stichtingsbestuur

namen vier heren van der Lande zitting!

Er zijn over de oprichting van deze eerste Overijsselse golfclubs wel een paar opmerkelijke dingen te melden. Allereerst de termijn die verliep tussen besluitvorming en uitvoering van het plan. Tegenover hedendaagse besluitvorming afgezet levert dat een hoogst interessante vergelijking. De initiatiefnemers van de Twentsche Golf Club, vergaderden op 13 februari 1926 'inzake de Oprichting Golfclub Twenthe.' Enkele maanden later op 30 juli werd dat initiatief omgezet in de definitieve oprichting van de Twentsche Golf Club en op 23 juli 1927 kon de baan worden geopend. Het clubhuis, 'in oud Engelse landstijl' werd terloops in dezelfde periode gerealiseerd.^{xvii} Iets dergelijks gebeurde bij de oprichting van de Sallandsche Golfclub De Hoek. Toen eenmaal een terrein beschikbaar kwam, vond op 11 december 1933 de oprichtingsvergadering plaats en op 8 september 1934 werden golfbaan en clubhuis officieel in gebruik genomen. Een toonbeeld van de besluitvaardigheid van de ondernemers uit die tijd. Met uiteraard een andere vorm van besluitvorming op ambtelijk niveau dan thans.

Nog een ander initiatief geeft de eenvoudige gang van zaken aan om in die periode tot oprichting van een golf club te komen. In 1924 liet Jasper Warner (oud-voorzitter van de Nederlandse Voetbal Bond, all-round sportsman en stichter van meerdere sportclubs in de omgeving van Zwolle) voor eigen rekening op zijn landgoed Beltgraven een golfaccommodatie aanleggen, die onder de naam Zwolsche Golf Club ingeschreven werd. Twee jaar eerder dus nog dan de Twentsche Golf Club. Toch krijgt zijn initiatief uit 1924 geen plaats in de geschiedenis van golf in Overijssel. Zijn landgoed Beltgraven lag namelijk bij Oldebroek, provincie Gelderland.

Van adoption naar adaptation

Bij overdracht of toe-eigening van een *innovation*, zal een aanpassing plaatsvinden om de vernieuwing in de eigen cultuur te plaatsen. De cultureel-antropoloog Hannerz hanteerde daarvoor de beeldende metafoor "creolisering." Het binnen de eigen cultuur "vertalen" van vreemde gebruiken of termen.^{xviii} Golf dankte aan zijn Engelse herkomst verschijnselen samenhangend met een standenmaatschappij. Eén ervan was dat vrouwen geen lid konden worden van een golfclub.^{xix} Dit paste in het geheel niet in het Nederlandse maatschappelijk patroon. Vanaf het begin werd ook door dames deelgenomen. Dat dames ook aan het initiatief tot stichting van een golf club deelnamen, blijkt uit de geschiedenis van zowel de Twentsche als de Sallandsche Golf Club. Mevrouw Stork-Koldewey maakte in 1927 deel

De Ballot box en ballotage.

In Engeland heerste het gebruik, dat als een nieuw clublid werd voorgedragen, de leden oordeelden over de aanvaarding via de ballot box, een apart ingerichte stembus. Daarin kon men naar keuze in aparte laden een witte of zwarte bal laten vallen. Als in een lade één zwarte bal lag, ging de voordracht niet door. Het aspirant lid was dan blackballed.

Ons woord "ballotage" ontleent daar zijn herkomst aan. Er zijn mij geen gevallen bekend waar deze methode in Nederland werd toegepast. Een voorbeeld van adaptatie bij adoptie.

uit van het eerste bestuur van de Twentsche Golf Club en Mevrouw Ankersmit-Schreuder wist in 1934 te bewerkstelligen dat op het landgoed De Hoek de golfbaan voor de Sallandsche kon worden gerealiseerd. Dit beeld was typerend voor golf in geheel Nederland. Ook in de competitie speelden dames mee. In de jaren '20 tot '40 was het aantal beschikbare heren niet altijd voldoende voor het vormen van volledige teams. In die eerste jaren werd dus met gemengde teams aan de nationale competitie deelgenomen.

Ondanks deze vroeg emancipatorische instelling, zou golf tot de jaren tachtig in Overijssel beperkt blijven tot deze twee golfclubs. Beide golf clubs bleven een strikte ballotage hanteren en hun leden kwamen eind jaren zeventig nog steeds uit de zelfde kringen als vijftig jaar eerder. Een andere aanpassing van het Engelse model van sportbeoefening dat voor Nederland adaptatie verlangde was, dat in Engeland sport uitsluitend op zaterdag werd gespeeld. In Nederland werd op zaterdag nog gewerkt. Dat zou zo blijven tot ver na de Tweede Wereldoorlog. Met uiteraad de Nederlandse splitsing in zaterdag- en zondag-sport.

De verspreiding van golf in Overijssel

Als nu de laatste decennia worden overzien kan zonder meer worden vastgesteld dat golf, na een opvallend lange periode van stagnatie, een explosieve groei onderging. In 1935 bestonden er in geheel Nederland zestien clubs met gezamenlijk 2658 leden. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog waren het er ruim 2900 maar was er geen enkele club bijgekomen. Integendeel, golf zakte eerder weg. In 1952 nog steeds zestien clubs maar het aantal beoefenaren was teruggelopen tot 2600. Twintig jaar later, in 1972 waren er nog slechts twee clubs bijgekomen maar het ledental was gegroeid tot 7702. Nog eens vijf jaar later passeerde het ledental de tienduizend. Het waren de eerste tekenen van de grote golfexpansie.

De meeste golfbanen bestonden nog uit negen holes. Daar kwam in de jaren tachtig een grondige ver-

andering in. De clubs konden de toenemende vraag naar lidmaatschappen niet aan en dienden plannen in voor uitbreiding naar achttien holes. Bleef de groei van 1950 tot 1980 nog beperkt tot tien nieuwe banen en 8000 leden, van 1980 tot 1990 explodeerde dit door de aanleg van 71 nieuwe banen met gezamenlijk nu 59000 leden.^{xx} Bij de eeuwwisseling was dit opgelopen tot 122 volwaardige golfbanen die in totaal 161.000 golfers bedienden. Deze groei zet zich nog steeds door met circa 15 procent per jaar. Aan het eind van 2005 stonden meer dan 260.000 leden ingeschreven bij de Nederlandse Golf Federatie (NGF). In een studie door de Universiteit Nijmegen uit het jaar 2000, werd nog een prognose voor 2005 gegeven van 189.000 ! Het mag duidelijk zijn dat er geen sprake meer van kan zijn dat golf een elitaire bezigheid is. Dat volledige golfuitrustingen al enkele jaren te koop worden aangeboden in supermarkt- of drogisterijketens onderstreept dat nog.

De jaren tachtig werden ook in Overijssel gekenmerkt door een sterke groei. Een feit is dat medio 1980 plannen voor zowel uitbreiding naar 18 holes van de twee bestaande banen in studie werd genomen, als ook het stichten van nieuwe banen. Dit zou er toe leiden dat er binnen tien jaar zes nieuwe golfbanen werden aangelegd. Inclusief de uitbreidingen, betekende dit een toename met 72 holes. De Sallandsche breidde uit naar 18 holes, in Wierden werd golfclub De Koepel gesticht. Sportclub PW (cricket, tennis en voetbal) legde rond het cricketveld ook een 9 holes accommodatie aan, in Ommen werd in een voormalig productiebos van 72 hectare de 9 holes golfbaan van golf club Hooge Graven aangelegd, terwijl juist buiten Zwolle een golf accommodatie tot stand kwam, in afwachting van de toestemming voor een volwaardige golfbaan.

Daarenboven speelde zich in de traditionele Twentsche Golf Club nog een kleine omwenteling af die een splitsing zou opleveren. Op het landgoed Driene waar de club gevestigd was, leek uitbreiding niet mogelijk. De wens van de inmiddels meer prestatiegerichte golfers voor een volledige 18 holes baan werd steeds sterker en dit zou uiteindelijk leiden tot

twee afzonderlijke initiatieven. Een geheel nieuwe 18 holes baan op een landgoed van de textielfamilie Scholten tussen Oldenzaal en Enschede ('t Sybrook), waarin een gedeelte van de leden zich kon vinden. Een geheel andere richting ging de meerderheid van de initiatiefnemers. Al in de jaren twintig had de wens geleefd op het uit de veertiende eeuw stammende adellijke landgoed 't Twickel de eerste golfbaan aan te leggen. Destijds kon dat geen doorgang vinden, maar met geduldig overleg kon het plan ditmaal bewaarheid worden. De Twentsche Golf Club zou in zijn geheel gevestigd worden op een 18 holes baan op het landgoed 't Twickel. De historische golfbaan op het landgoed "Driene" bleef als negen holes baan in gebruik voor de leden die de traditie zwaarder vonden wegen, zij het nu onder de naam Golfclub Driene.

De ontplooiing van golf in Overijssel was daarmee geenszins ten einde. In weinige jaren werd in Zwolle nu een volwassen 18 holes baan ingericht, werd 't Sybrook uitgebreid naar 27 holes, en de golf clubs de Koepel en de Hooge Graven naar 18 holes gebracht. Slechts PW wacht nog op een volledig uitgeruste golfbaan. In totaal omvatten de golfbanen van Overijssel per eind 2005 een kleine 6000 leden. Het aantal golfers dat gebruik maakt van deze banen is beduidend groter. Het aantal z.g. witte golfers, zij die lid zijn van de NGE, maar niet gebonden zijn aan een club, is dermate toegenomen dat ze een niet gering deel van het gebruik van de clubbanen voor hun rekening nemen.

Samenvatting

Vrije tijd en sport leveren sinds het eind van de negentiende eeuw samen een grote bijdrage aan het maatschappelijk leven en hebben een positieve uitwerking op gezondheid en sociale verhoudingen. Daarmee is sport (ook economisch gezien) een niet weg te denken factor geworden van het dagelijks leven. In de ontwikkeling van de verschillende vormen van sportbeoefening,

hebben enkele sporten een aparte plaats ingenomen, waaronder golf. Het duurde bijna een eeuw vanaf de introductie in Nederland, en driekwart eeuw in Overijssel, voordat golf kon doordringen tot alle lagen van de maatschappij. Lang heeft men zich afgevraagd wat eigenlijk de reden was voor de vroege golfers om de exclusiviteit zo halsstarrig in stand te houden. Met daarbij een andere vraag: wat deed hen besluiten juist golf te kiezen als sport, nadat eerder aan andere sporten deelgenomen was?

Er is weinig tot geen onderzoek bekend dat daar een sluitend antwoord op geeft. Uit interviews komt de indruk naar voren, dat men destijds na kennisgeving met het fenomeen "herenclub" in Engeland, iets dergelijks in Nederland niet zo goed te verwezenlijken achtte. Er waren meerdere sociëteiten in Overijssel, eveneens met een exclusief karakter en ballotage, maar een clubleven zoals in Engeland gewoon was, kende men niet. Sociëteiten bevonden zich ook in, of in nabijheid van de stad. Golf clubs, zo kon men in Engeland constateren, hadden eigenlijk twee elementen waar men hier, en zeker in industrieel Overijssel, naar op zoek was: het gezamenlijk vertoeven buiten stad- en fabrieksomgeving, in combinatie met de intimiteit van het clubleven. Een ronde golf spelen samen met één of twee anderen betekent meerdere uren in een zekere intieme sfeer vertoeven. Anders dan bij andere sporten bestaat die tijd niet uit voortdurende actie, maar voor het grootste gedeelte uit wandelen, terwijl het antithetische element van veel andere sporten ontbreekt. Deze omstandigheden, het uren samen buiten zijn plus de sfeer van intimiteit van de club, deelde men met personen van een gelijke sociale *standing*. Men had op die wijze een zekere garantie dat alles binnen de eigen omgeving bleef.

Voor golf is, na een periode die niet anders dan als een tijd van georganiseerde tegenwerking kan worden geschetst, de situatie thans in positieve zin veranderd. Eerder nam het gemiddeld een periode van vijf jaar of meer en talloze processen tot aan de Raad van

State om tot goedkeuring voor aanleg te komen. Nu wordt ingezien dat golfbanen bijvoorbeeld als onderdeel van een landschapspark, een bijdrage aan het natuurbeheer kunnen geven. Onderzoek naar mogelijke invloed op het algemeen milieubeleid wordt in samenwerking en overleg uitgevoerd. Het gebruik van gewasbeschermings- of groeistimulatiemiddelen, behoort ofwel tot het verleden, of is tot een minimum beperkt. Golf is daarmee tot een voor zeer velen bereikbare gezonde ontspanning geworden, die bovendien een bijdrage kan leveren aan behoud en ontwikkeling van de natuur. Een maatschappij zonder sport is niet meer voorstelbaar. Een sportgemeenschap zonder golf thans ook niet meer.

Nader onderzoek

Bij het navorsen van de processen die samenhangen met de verspreiding van golf, kwam ik in de literatuur verschijnselen tegen die om nader onderzoek vragen. Vrij algemeen veronderstellen onderzoekers dat de oprichting van golf clubs in Schotland en Engeland en de internationale verspreiding van golf, samenhang met het netwerk van de vrijmetselaars.^{xxi} Golf clubs zouden zijn ontstaan uit lokale loges, die ook elders in de wereld via hun organisatie tot oprichting van een golf club zouden zijn gekomen. De samenhang van het vroege golf en de *Freemasons* lijkt aannemelijk.^{xxii} Een van de stichters van de *Honourable Company of Gentlemen Golfers* in 1744, was William StClair of Roslyn, wiens familie sedert 1424 erfelijk *Grand Master Mason* was.^{xxiii} Een bijverschijnsel dat wel wordt vermeld, is dat Joden niet als lid werden toegelaten. Het zelfde kon gelden voor Rooms Katholieken. In Engeland bestaan nog altijd aparte joodse golf clubs. In Nederland noch in Overijssel bleek deze verbinding aan te tonen. Een samenhang echter tussen ballotage-

normen en religie valt te vermoeden. Twentse herensociëteiten sloten joden en katholieken uit van lidmaatschap.^{xxiv} Bestuursleden van de golf clubs waren vaak ook leden van een sociëteit, zodat het vermoeden bestaat, dat in de ballotage "Joods of Rooms" een factor voor al dan niet toelaten was. Dit gold voor Twente. De eerste golf club van de IJsselstreek werd gesticht door leden van de familie van der Lande. Een geheel Rooms Katholieke familie.

Ten slotte het andere opvallende verschijnsel: de stagnatie in de verbreiding van golf in Nederland en Overijssel tot de jaren tachtig, met daarna een explosieve groei. Waarbij gevoegd het feit, dat vanaf toen, nieuwe golfclubs vrij toegankelijk werden en geen ballotage meer werd toegepast. Een verband zou kunnen bestaan tussen het algemeen maatschappelijk patroon van de jaren zestig en zeventig, wel getypeerd als de jaren van *flower power* en *love and peace*, met de anti-autoritaire beweging, maagdenhuisopstand en de "actie tomaat." Een periode waarin economische expansie niet de eerste aandacht kreeg, en grondgebruik voor particuliere doeleinden met wantrouwen werd bezien.^{xxv} Een reactie daarop volgde in de jaren tachtig met hernieuwde economische bedrijvigheid en ondernemersoptimisme. In deze sfeer zouden nieuwe initiatieven en innovaties weer hun plaats hebben kunnen krijgen. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of en in hoeverre er samenhang bestaat of bestond tussen deze verschijnselen.

Bibliografie:

Cockburn, Henry *Circuit Journeys* (Edinburgh 1888, herdruk 1975)
 Camijn, A.J.W *Een eeuw vol bedrijvigheid. De industrialisatie van Nederland, 1814-1914* (Veen, Utrecht 1987)
 Delden, Bernard van *Enschede, de Hooge Heren en 't Societeit* (Broekhuis, Hengelo 1990)
*GOLF*Jaarnaal (Nederlandse Golf Federatie, 2006 nr. 5)
 Hamilton, David *Golf, Scotlands Game* (Partick Press, Kilmacolm 1998)
 Hannerz, U. *Social Complexity* (Columbia University Press, New York 1992)
 Hofstede, Geert *Allemaal Andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen* (Contact, Amsterdam 1999)
 Kokhuis, G.J.I. *De Geschiedenis van Twente. Van Prehistorie tot heden* (Hengelo 1982)
 Poel, H. van der *Tijd voor vrijheid. Inleiding tot de studie van de vrijetijd* (Boom, Amsterdam 2004)
 Price, Robert *Scotland's Golf Courses* (Aberdeen University Press 1992)
 Righthart, H. (red.) *De trage revolutie. Over de wording van industriële samenlevingen* (Open Universiteit, Heerlen 1999)

Rogers, E. *Diffusion of Innovations* (New York 1995, 4e druk)
 Sociaal Cultureel Planbureau *Trends in de vrijetijdsbesteding van de Nederlandse bevolking* (intern werkdokument 1975)
 Thompson, E. *England in the Nineteenth Century 1815-1914* (Harmondsworth 1978)
 Jaarboek Twentsche Golfclub 1926 – 2001 (Broekhuis, Hengelo 2001)
 Stirk, David, *GOLF History and Tradition* (Excellent Press, Ludlow 1998)

Noten:

- i De eerste golfclub die werd gesticht in 1744 heette dan ook, en heet nog steeds: *The Gentleman Golfers*, ook wel *The Honourable Company of Gentleman Golfers of Edinburgh*.
- ii Henry Cockburn *Circuit Journeys* (Edinburgh 1888, herdruk 1975) p. 231
- iii Robert Price *Scotland's Golf Courses* (Aberdeen University Press) 1992 p. 29
- iv H. van der Poel, *Tijd voor vrijheid. Inleiding tot de studie van de vrijetijd* (Amsterdam 2004, 3^e druk) p. 23
- v Ibid.
- vi Sociaal Cultureel Planbureau, 1975, p. 157 als geciteerd bij H. van der Poel, *Tijd voor Vrijheid*.
- vii H. Righthart (red.), *De trage revolutie. Over de wording van industriële samenlevingen* (Open Universiteit, Heerlen 1999) p. 602
- viii E. Thompson, als geciteerd in H. Righthart, *De trage revolutie*. p. 603
- ix H. Righthart, *De trage revolutie*. p. 603
- x Ibid. p. 599-601
- xi Ibid. p. 604, geciteerd uit Macolmson 1840
- xii H. Righthart, *De trage revolutie*. p. 606
- xiii Eén ervan betrof de z.g. wortelboeren. Boeren die als "grootburger" in de stad het kantoor gevestigd hadden, en buiten de wallen het landbouwbedrijf.
- xiv G. Kokhuis, *De geschiedenis van Twente* (Hengelo 1982) p. 141
- xv E. Rogers, *Diffusion of innovations* (New York 1994) p. 24
- xvi Jaarboek Twentsche Golfclub 1926 – 2001 (Broekhuis, Hengelo 2001) p. 34
- xvii W.Y. Sytsema, *Een Twentsche Golfsymfonie*. (T.G.C./Boekhandel Broekhuis, 2001) p. 33
- xviii U. Hannerz, *Social Complexity* (New York 1992)
- xix Tot op heden kunnen dames in sommige golfclubs alleen als *non voting member* lid worden. Een eufemistische manier om uit te drukken dat ze er eigenlijk niet bijhoren.
- xx *GOLF*Journal mei 2006, p. 33
- xxi David Stirk, *GOLF History and Tradition* (Excellent Press, Ludlow 1998), p. 166: 'During the second half of the nineteenth century, there was a change from the secretive, Masonic, Golf Club to a private Club whose members were solely interested in playing golf.'
- xxii Ibid. p. 29
- xxiii Zie ook D. Hamilton, *Golf, Scotlands Game* (Partick Press, Kilmacolm 1998) p. 44
- xxiv Bernard van Delden, *Enschede, de Hooge Heren en 't Societeit* (Broekhuis, Hengelo 1990) p. 37: 'Juddn en roomschen kommn d'r nicht in.'
- xxv Een sprekend voorbeeld was, dat in de jaren zeventig de Rijksdienst IJsselmeerpolders twee golfbanen plande in het nieuwe Flevoland. Een reeds in aanleg verkerende golfbaan in Lelystad, werd in opdracht van de pas aangetreden "landdrosht" Han Lammers van D66, weer omgeploegd.

Bobslee en schnapps: een terugblik op Curt Alfred Richard van de Sandt

Nico van Horn

Ton Bijkerk kon in zijn boeken over de Nederlandse Olympische deelnemers niet veel schrijven over Curt van de Sandt. Van de Sandt was bobsleeër voor Nederland tijdens de Winterspelen in Sankt Moritz, 1928. Zelfs geboorte- en sterfdata ontbreken. Nico van Horn heeft voor stichting de Sportwereld wel veel over Van de Sandt gevonden, dit overigens in hartelijke samenwerking met Sierk Plantinga van het Nationaal Archief. Hieronder een bijdrage over de bobsleeër met de nadruk op zijn sportieve prestaties.

Van Duitschen bloed

Er kwamen wel meer Duitsers naar Nederland in de negentiende eeuw. Zoals de hannekenmaaiers, de landarbeiders in het oosten van Nederland. Of koningsbruiden, die introuwden in het huis van Oranje-Nassau. Of tudders en fortuinmakers zoals de broers Brenninkmeijer die in Nederland het C&A-imperium opbouwden. Bij die laatste groep behoorde Heinrich Gerhard van de Sandt (ook bekend als Gerard Henricus van der Sandt). Van de Sandt was in 1822 in Elten geboren en trouwde daar in 1849 met Pauline Ursula Moormann.ⁱ In het voetspoor van anderen kwamen ze in 1850 naar Nederland. Na een kort verblijf als kantoorbediende in Amsterdam en een paar jaar in Rotterdam, streek hij in 1855 neer in Utrecht, waar hij met een korte onderbreking in 1860 bleef wonen. Zijn werkgever in die eerste Utrechtse jaren was Anton Sinkel (ja, de man van de winkel!). Dat was niet zo verwonderlijk want Sinkel en Van de Sandt's vrouw waren allebei afkomstig uit Mettingen en hun families waren verwant. Toch ging het niet helemaal goed bij Sinkel.

Textiel

In 1861 richtte G.H. van de Sandt een eigen zaak op. De firma G.H. van de Sandt & Co startte officieel als firma per 14 oktober 1861 met Gerhard Eduard Moormann als vennoot.ⁱⁱ Deze Moormann was een oudere broer van zijn vrouw. Van de Sandt was de winkelier en tekende namens de firma, Moormann bleef op de achtergrond als stille vennoot maar leverde waarschijnlijk wel het kapitaal. Aan de Oude Gracht 32-34 betrok de firma uiteindelijk een kolossaal dubbelpand, met een

winkel in manufacturen etc. die tot na de Eerste Wereldoorlog bestond.

In 1868 werd Heinrich Gerhard van de Sandt genaturaliseerd tot Nederlander.ⁱⁱⁱ Vanaf die tijd voerde hij de naam Gerard Henricus van der Sandt. In 1872 werd het firmacontract met Moormann nog eens verlengd, de zaken verliepen blijkbaar voorspoedig. Na het overlijden van Moormann in januari 1888, vertrokken Gerard Henricus en zijn vrouw Paula op 18 juni 1888 terug naar Elten. De firma onder vennootschap werd opgedoekt, en de zaak kwam in handen van de erfgenamen van G.E. Moormann, de families Moormann en Theissing. Deze handhaafden de naam G.H. van der Sandt, een bewijs dat de winkel intussen een goede naam had in Utrecht. Eind december 1905 besloten de toenmalige eigenaars de zaak als vennootschap voort te zetten, onder de naam NV Manufacturenhandel v/h G.H. van der Sandt.^{iv} Ook in Zwolle kreeg de winkel een vestiging.

G.H. van der Sandt kreeg met zijn vrouw zes kinderen,^v van wie ons vooral nummer twee interesseert. Engelbert Felix Richard werd geboren in Amsterdam in 1854. Na een roerige jeugd kwam hij begin 1875 terug in Utrecht met een kersverse vrouw, Nina Maij Wolfe, met wie hij in 1874 in New York getrouwd was. Dat was een goed huwelijk, zeker uit financieel oogpunt. Nina's vader behoorde bij de steenrijke familie Wolfe die kapitaal had gemaakt door het importeren van *schnapps* uit Schiedam. Nina en haar zussen erfden een gigantisch vermogen. Nina was zwanger toen ze in Utrecht aankwam. Ze kregen een zoon, Richard. Lang bleef het echtpaar niet in Utrecht. Nog geen maand na de geboorte van Richard vertrokken ze naar Parijs en hadden vervolgens een lange lijst woonplaatsen, o.a. Merano en Hamburg tot ze uiteindelijk in Wiesbaden uitkwamen. De verbintenis met Nina Wolfe bleek een uiterst gelukkige: ze was rijk. Tijd voor nog meer voorouders!

Gouden lepel

Benjamin Wolfe was een van oorsprong Joodse koopman in Richmond, Virginia, met zeven zoons en een dochter. Benjamin zelf overleed in 1818. Drie van zijn

De entree van de Nederlandse equipe bij de opening van de Olympische Winterspelen van 1928 in Sankt Moritz. De mannen in de witte pullovers zijn Van de Sandt en zijn bobbploeg.

zoons, Samuel, Joel en de jongste Udolpho, zetten in 1848 een zaak op die *schnapps* uit Schiedam importeerde, onder de naam Udolpho Wolfe & Co. Udolpho werd een vooraanstaand persoon in de New Yorkse elite. Vanaf het firma-adres Beaver Street 22 wist Udolpho Wolfe een waar drankimperium op te bouwen. Via deze firma en haar vader erfde Nina een gigantisch vermogen dat zij op haar beurt weer doorgaf aan haar zoon Richard en haar andere kinderen. Curt Alfred Richard van de Sandt (Hamburg 28-6-1885 – Plainpalais, Geneve, 3-8-1930) was de tweede zoon van Engelbert van de Sandt en Nina Wolfe. Hij kon een luxueuze toekomst tegemoet zien zonder ooit daadwerkelijk te hoeven werken. Alle tijd om zich te wijden aan andere bezigheden, waaronder ... sport.

Hij was geboren op 28 juni 1885 te Hamburg en had de Nederlandse nationaliteit. In oktober 1918 werd hij voor de eerste maal voor militaire dienst opgeroepen, maar hij kreeg keer op keer uitstel. Uiteindelijk zou hij in april 1922 voorgoed vrijstelling krijgen wegens aanwezigheid van een bijzonder geval. Helaas is de bijbehorende correspondentie en beschikking niet bewaard gebleven. Hij zou dienst doen bij de Genie, motordienst, maar is dus nooit officieel opgekomen. Curt was in het begin van de jaren twintig 'automobieleningenieur' te Wiesbaden. Hij had aanzien in Wiesbaden. Bij Koninklijk Besluit kreeg hij in 1922 toe-

stemming om te Wiesbaden consul voor Griekenland te zijn. En daar zien we de Griekse connectie: zijn vrouw Nina was Griekse, van goede afkomst. Ze trouwden in grootse stijl in Athene op 21 januari 1921. Zij, Nina Oikonomou (Neina/Nena Ecomomos), was geboren in 1910 te Ithaka (Ste Maure) in Griekenland en woonachtig te Athene. Getuigen op het huwelijk waren generaal Victor Dousmanis en Aristide Rallis, industrieel. Curt was volgens de huwelijksakte op dat moment woonachtig in Athene, en daarvoor te Wiesbaden.^{vi} Op 2 augustus 1922 schreef de (Nederlandse) Minister van Buitenlandse Zaken aan zijn collega van Justitie in verband met het verzoek van Curt om toestemming tot de aanvaarding van de betrekking van Consul van Griekenland (in diensttreden bij een buitenlandse mogendheid) over het echtpaar: 'De Heer C.A.R. van de Sandt is een zeer gezien lid der Nederlandsche kolonie te Wiesbaden en verkeert in de beste kringen aldaar. De familie geldt als gefortuneerd. De Heer C.A.R. van de Sandt is met een Grieksche dame uit allereerste hofkringen gehuwd; bij het huwelijk, dat in het vorige jaar plaats had, was wijlen Hr. Ms. Gezant te Athene, Jhr. De Sturler, getuige.' Na het huwelijk ging het echtpaar wonen te Wiesbaden, Theodorenstrasse 4.

In maart 1927 werden Curt en zijn echtgenote Neina Economos ingeschreven bij het Nederlands Consulaat te Genève, komende vanuit Wiesbaden. Zij

gingen wonen in een villa aan het Lac Léman te Creux-de-Genthod, in de gemeente Genthod bij Genève. Hij hoefde dus niet te werken en had zijn zakelijke belangen ondergebracht, eerst in een firma in Hamburg, later in Schiedam, de N.V. Udolpho Wolfe Company.^{vii} Curt was tot aan zijn overlijden lid van de Raad van Bestuur van dit bedrijf dat zich bezig hield met 'de fabricage van en handel in spiritualiën en aanverwante artikelen en verder deelneming in bedrijven, die een gelijksoortig doel hebben.' Curt overleed op 3 augustus 1930, overigens zonder kinderen na te laten. De akte van overlijden van Curt werd opgemaakt in de gemeente Plainpalais, nu Genève, op de dag van zijn overlijden.^{viii}

Van der Sandt was niet alleen in wintersport geïnteresseerd. Volgens zijn neef Udolpho Wolfe was Curt een van de oprichters van de eerste golfbaan in Onex bij Genève. Hij was ook regelmatig present bij golftoernooien in Nederland. Zo nam hij in 1924 aan een toernooi in Noordwijk deel. In Duitsland reed hij in snelle bolides en deed aan autorallies mee.

Winterspelen

In 1928 besloot een aantal in Zwitserland rentenierende en wonende Nederlanders dat er iets structureels gedaan moest worden aan het bobsleeën. Ze richtten in Davos de Nederlandsche Bobsleigh Club Davos op.^{ix} Het doel van deze club was het bevorderen en aanmoedigen van sneeuw- en wintersport, het scheppen van een daartoe geëigend centrum en het organiseren van wedstrijden. De oprichters en eerste bestuurders waren Jacques Hubert Pierre Francois Menten (rentenier te Baden), Curt Alfred Richard van de Sandt (rentenier te Bellevue Genthod, bij Geneve), Jacques Paul Delprat (ingenieur te Amsterdam) en Benjamin Wilhelm Stomps (correspondent te Villa Tamara, Davosdorf). Ook de secretaris van de Nederlandsche Schaatsenrijdersbond G.W.A. van Laer was nauw betrokken bij de oprichting en hij kreeg de taak de club aan te melden bij het Nederlandsch Olympisch Comité. Dat lukte ook dat jaar. De club was weliswaar opgericht in Davos, in Grand Hotel Curhaus, op 20 januari 1928, maar werd statutair gevestigd in Amsterdam, in het kantoor van de Schaatsbond. Ze wilden namelijk uitkomen voor Nederland op Olympische Spelen. Menten was de leider van de groep en op de bob fungeerde hij als remmer. Van der Sandt was stuurman.

Van der Sandt haalde met de vijfbob de elfde plaats met de Tromp in Sankt Moritz in februari 1928, op de Olympische Spelen. Zeven Nederlanders deden aan die Spelen mee. Chef de Mission was G.W.A. van Laer en drager van de Nederlandse vlag was E.L.

Texeira de Mattos. Wellicht lag de lage klassering aan het navolgende:

'Zoo juist ontvangen wij uit St. Moritz het bericht, dat ook de Nederlandsche bobbemanning met bob Tromp op de bobbaan van St. Moritz een ongeval gehad heeft. Door dit ongeluk zal de Nederlandsche bobbemanning niet deel kunnen nemen aan de Derby-race die hedenmorgen en overmorgen gehouden zal worden. Het ongeval had plaats in de tweede bocht na de bekende *horse shoe*. Daar bleek door vorige bobs een gat te zijn geslagen in den ijswal vlak bij den uitgang van de bocht, waar de rechterschaats van de voorste *runners* van de Tromp in terecht kwam. Het gevolg was, dat de voorste *runners* dwars sloegen, wat zo'n geweldigen ruk gaf dat de bob op zijn "waterleiding" kwam liggen en allen er af sloegen. Het ongeluk liep nog genadig af. Van der Sandt, de stuurman, verzwikte zijn pols en Paul Delprat kreeg twee gaten in zijn linker scheenbeen. Bij de tweede manche van den wedstrijd om den Gold Cup, die 4 Februari verreden werd, zijn er zoodanige ongelukken gebeurd, dat men de bobbaan tijdens de race heeft moeten sluiten en de verdere race heeft moeten uitstellen. 't Was een droevige aanblik om al die bebloede hoofden en gezichten van de buitenlandse deelnemers te zien die bij den uitgang van de "Sunny Corner" tegen de ijswanden werden gesmakt. Eén lid van de bemanning van de Fransche bob brak zijn pols. In de eerste manche brak, van de andere Fransche bobbemanning een der rijders zijn sleutelbeen. Maar waarover ieder diep verontwaardigd was – en dan ook het ergerlijkste van alles is: er was geen medische hulp aanwezig, er was geen verbandkist, er waren geen watten, niets, hoegenaamd niets was er om de slachtoffers te verbinden. Van den heer Delprat kregen wij het verheugende bericht, dat zijn wonden behoorlijk dicht zijn en hij zich weer geheel fit voelt. Het wachten is nu op de genezing van Van der Sandt. Maar de heer Delprat schrijft ook dat er gewacht zal worden tot de baan verbeterd is, en merkt terecht op, dat het schandelijk is dat zóó kort voor de Olympische Spelen de baan in zulk een toestand is, dat een wedstrijd wegens gevaar gestaakt moest worden. Volgens een later bericht heeft de heer Menten, de aanvoerder van de Nederlandsche bobbemanning te St. Moritz, meegedeeld, dat deelneming aan de Olympische "bob"rennen onmogelijk is ten gevolge van de verwonding van den stuurman Van der Sandt.^x

De nare situatie verbeterde gelukkig iets: 'St. Moritz 12 Febr. Er is heel wat te doen geweest om ons bob-slee-team dat eerst zich teruggetrokken had – gelukkig nog niet definitief – en daarna weer, na den oefenrit, besloten had om toch maar uit te komen. Van

De tweede ploeg van de Verenigde Staten won het evenement waarin Nederland 11^e werd.

der Sandt had bij een oefening in Davos zijn hand nogal leelijk bezeerd, zoodat de vrees inderdaad gewettigd was, dat de ploeg daardoor - en mede door het ontbreken van behoorlijke reserves - tot terugtrekken gedoemd zou zijn. Er hebben inderdaad allerlei berichten de ronde gedaan. Maar dit kan ik nu wèl als zeker vaststellen, dat onze bob-ploeg uitkomt op de spelen. Er wordt dagelijks geoefend en de Zaterdagmiddag was nog succesvol want toen maakte de ploeg, die intusschen door verschikking der bobbers ietwat beter ligt, al een behoorlijken tijd. Het bobben eischt langdurige en scherpe oefening: iets waaraan het onzen Nederlandschen deelnemers wel enigszins heeft ontbroken. Maar ik ben overtuigd, dat zij hun "utmost" zullen doen, daarvoor staat ons het enthousiasme van Menten c.s. gaarne borg. De ploeg bestaat nu officieel uit: Curt van der Sandt (stuurman), Jacques Paul Delprat, H.L. Dekking, jhr. E.L. Teixeira de Mattos en H. Menten (remmer). Ik hoop aan het einde van deze week ettelijke malen een behoorlijk succes van onze gehandicapte, maar goed-willende bobploeg te kunnen melden.^x Zoals gemeld, ze werden elfde.^{xii}

De Bobsleigh Club Davos

De Bobsleigh Club bleef na 1928 enthousiast en actief. Menten bouwde een sneeuwbaan in Davos. Van de Sant haalde bij de Zwitserse Winterspelen op deze baan in januari 1929 met de Pool Potulickide de eerste plaats in de twee-bob. Die Zwitserse Winterspelen waren notabene door een Nederlander, G.A.W. van Laer, op touw gezet. In februari 1929 werd Van de Sandt vierde met Bekkers bij de EK bobslee te Davos, in de tweebob. Van de Sandt was recordhouder op de (oude)

Schatzalpbahn sedert 15 jaar. Dat record kon na januari 1929 niet meer gebroken worden, omdat er de nieuwe door Menten gebouwde baan in gebruik was genomen.

Nederlanders waren ook op ander terrein actief in Zwitserland. Al in 1920 teisterden Nederlanders op de bobslee de baan in Davos.^{xiii} Clubs voor de Nederlanders waren er genoeg: de Hollandsche Club in Sankt Moritz die vanaf 1923 winterwedstrijden organiseerde, de Nederlandsche IJsclub Davos (uit 1925) met Sonies, Wijsman en mejuffrouw Bredee.^{xiv} In 1928 werd de Nederlander Guust Ostwald secretaris van de (Zwitserse) Bobsleighclub. Ook bij de Academische Winterspelen in 1930 en 1935 was er een grote Nederlandse inbreng.

Hoe ging het na Curts overlijden verder met de Nederlandsche Bobsleigh Club Davos? De Spelen van 1932, in Lake Placid, waren te ver weg. De volgende Olympische Spelen in 1936 zouden in Garmisch-Partenkirchen zijn. De Nederlandsche Bobsleigh Club Davos wilde deze keer wel inschrijven. De potentiële deelnemers zouden al in februari 1934 gaan oefenen in St Moritz. Het plan was ook om mee te doen aan de WK in de viermansbob. Menten, die in Baden woonde, was nog steeds de stuwende kracht van de bobsleeclub. Het kwam in januari 1936 slechts tot deelname van een tweemansbob, met Sam Dunlop en Willem Gevers.^{xv}

Bij de voorbereidingen van de geplande Olympische Winterspelen van 1940 schreef het Nederlandsch Olympisch Comité de bobsleeclub minstens tweemaal aan, of er nog belangstelling was. Voor zover we hebben kunnen nagaan is daarop formeel geantwoord dat de Nederlandsche Bobsleighclub Davos zich terugtrok als lid van het NOC.^{xvi} Het bobsleeën in Nederland was voorlopig afgelopen. De Bobsleigh Club zou nog tot 1948 de vergaderingen bijwonen van de internationale bobsleeclub, althans zo luiden sommige berichten. Pas tegen het eind van de jaren zeventig herleefde de belangstelling voor het bobben.

De schnapps

Hoe ging het verder met de NV Udolpho Wolfe Company? Na het overlijden van Curt in 1930, werd zijn oudere broer Richard in zijn plaats benoemd als lid van de Raad van Bestuur. Na diens overlijden (1943) trad hun zus Neina aan als lid van de Raad van

Bestuur, in 1947. Zij bleef tot 1949 in functie. Hierna zetten verschillende familieleden van de familie Wolfe en vrienden of kennissen hun taken voort. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam het bedrijf onder een 'Verwalter': immers, het bedrijf werd aangemerkt als vijandelijk vermogen.^{xvii} Het ging intussen minder goed met de zaak: al voor de oorlog was de hoofdactiviteit naar Australië verlegd, ongetwijfeld onder invloed van de drooglegging in de jaren dertig in Amerika. Vanuit Australië exporteerde Wolfe veel *schnapps* naar Cuba. De Tweede Wereldoorlog en de verstoorde handelsrelaties zorgden voor nog meer ellende. Uiteindelijk moest het Nederlandse gedeelte in 1954 faillissement aanvragen. In 1957 volgde een homologatie-accord en de restanten kwamen terecht bij de firma Blankenheym en Nolet in Schiedam.^{xviii} Deze firma kwam in 1970 onder de hoede van Lucas Bols.

Curt

Volgens Wiltfried Idema, één van de grote mannen van het huidige Nederlandse bobsleeën, bevindt zich in het clubhuis van de Sankt Moritz Bobsleigh Club (1897, SMBC, www.bobclub-stmoritz.ch/) een prachtige tekening van de piloten van de deelnemende teams aan de Olympische Winterspelen 1928. Curt van de Sandt figureert hier prominent op. Verkleind staat deze tekening afgebeeld in de Almanak van de SMBC 1929 (na p. 19). Een foto van het Nederlandse team uit 1928 is te vinden op www.bsbn.nl. Curt is dus niet helemaal vergeten.

- i Heinrich Gerhardus van de Sandt (Elten 16 aug. 1822-Elten 19 nov. 1896) en Pauline Ursula Moormann (Mettingen 27 jan. 1819-Elten 16 sep. 1892)
- ii Gerhard Eduard Moormann. (Mettingen 19 okt. 1807-Hilversum 2 jan. 1888). Lid van de handelsfirma E. Moormann & Co.
- iii *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, april 1868, no. 51
- iv *Nederlandsche Staatscourant, Bijvoegsel*, 3 april 1906, nr. 78, akte 168.
- v Ferdinand Willem Jacob Herman (1851-1923), Engelbert Felix Richard (1852-1922), Engelbertus Julius Wilhelmus (1853-1897), Maria Paulina (1854-), Maria Francisca Anthonia (1858-1858) en Anna Emilia (1861-1892).
- vi Nationaal Archief, Ministerie van Buitenlandse Zaken, archief consulaire dienst/burgelijke stand Piraeus, 110, p. 9-10.
- vii Zie b.v.: archief Kamer van Koophandel Rotterdam, Handelsregister 1921-1970, nr 679, dossier 14619; archief KvK Den Haag, Handelsregister 1921-1969, nr 1403, dossier 32021; *Bijvoegsel NV's* nr 884 van de *Nederlandsche Staatscourant* 11-12 mei 1923 nr 91).
- viii Akte van overlijden: Nationaal Archief, archief Consulaat Genève 1914-1939, nr 3 onder 2838, 27-9-1930; mail 17-3-2006 Sonia Garcia Diaz, secretaire Etat civil Genève). Volgens een familielid overleed Curt aan een 'stroke while making love to a patrician Genevese lady'. Zijn vrouw Nina (Nena) hertrouwde daarna met *Hadji Kyriakos*.
- ix Nationaal Archief, Ministerie van Justitie, verenigingsdossiers, 2.09.12.01, no. 42076; *Nederlandsche Staatscourant, Bijvoegsel*, 24-25 februari 1928, nr. 40, akte 199.
- x *Het Vaderland*, 9 februari 1928, avondblad, D.
- xi *Algemeen Handelsblad*, 15 februari 1928.
- xii Zie voor de uitslagen der Olympische Spelen te Sankt Moritz ook: 'Comité Olympique Suisse-Comité Exécutif des IImes Jeux Olympiques d'hiver, *Résultats des Concours des IImes Jeux Olympiques d'hiver*, Lausanne 1928, op: www.aaflo.org/6oic/OfficialReports/1928/1928w2.pdf, pp. 12-13.
- xiii Bijvoorbeeld de heren Verweij, Slotemaker, Goossens en mevrouw von Oven in 1920. *Het Vaderland*, 3 februari 1920. Maar ook in 1926 de schaatser Bulten, die bobsleede. In 1929 op de EK Van de Poll en Wetzelaar.
- xiv Nationaal Archief, Ministerie van Justitie, verenigingsdossiers, 2.09.12.01, nr. 40810
- xv *Het Vaderland*, 21 december 1934
- xvi Zie b.v. het Jaarverslag van het NOC over 1940. Er is helaas geen archief achterhaald van de Bobsleighclub. Ook het archief van het NOC in het Nationaal Archief in Den Haag leverde bijzonder weinig op.
- xvii Nationaal Archief, Nederlands Beheersinstituut, 2.09.49, nr. 105886.
- xviii Gemeentearchief Schiedam, nr. 216, Archief Blankenheym & Nolet. Onder nr. 75 is een orderboek 1939-1954 van Udolpho Wolfe Company opgenomen

Nieuwsberichten

Gerard van den Houten

Stichting Sporterfgoed

De Stichting Sporterfgoed is een stichting van NOC*NSF en heeft ten doel het actief beheren en inventariseren van het Nederlands sporterfgoed. De kern van de missie die de Stichting Sporterfgoed uitdraagt, is dat historisch sportmateriaal niet verloren mag gaan. Hiervoor verantwoordelijk is in eerste instantie de omgeving die het materiaal nu bezit of beheert. De stichting wil personen en instanties bewustmaken van het belang van sporterfgoed en zij kan adviseren hoe sporterfgoed te conserveren en toegankelijk te maken. Meer informatie op www.sport.nl.

Hard Gras wint Nico Scheepmaker Beker

De Nederlandse sportpers heeft *Hard Gras* #48 uitgeroepen tot het beste sportboek van 2006. Auteur Marcel van Roosmalen is daarmee de winnaar van de derde editie van de Nico Scheepmaker Beker. Hij ontving in het Olympisch Stadion te Amsterdam de prijs uit handen van Joop Holthausen, winnaar van de vorige editie. De volledige titel van het prijswinnende boek luidt: "Je hebt het niet van mij. Een tragi-komisch verslag van een jaar Vitesse." Van Roosmalen volgde de Arnhemse voetbalclub een jaar lang op de huid. Het boek is verschenen bij uitgeverij Nieuw Amsterdam.

Stadionplein FM

Radiomaker Jorrit Brenninkmeijer heeft de historische geluidswandeling 'Stadion-plein FM' gemaakt, die voert door het Olympisch Stadion-gebied in Amsterdam. De gratis tour is in het Olympisch Stadion gepresenteerd tijdens de bijeenkomst 'Sporterfgoed in de Schijnwerpers.' De sportgeschiedenis van dit gebied wordt op toegankelijke wijze verteld door ooggetuigen als sportjournalist Jack van Gelder en Marie Smit-Vierdag, in 1928 deelneemster aan de Olympische Spelen van Amsterdam. De geluidswandeling is gratis te verkrijgen. Vanaf 4 juli is deze af te halen bij de Olympic Experience - het museum van het Olympisch Stadion - en de Openbare Bibliotheek in Het Kwartier naast het Stadion.

Tweede editie sportfilmfestival in 2008

In tegenstelling tot hetgeen eerder is aangekondigd, zal de tweede editie van het Sportfilm- en documentairefestival niet dit jaar plaatsvinden. Dit festival, dat in

december 2005 voor het eerst is georganiseerd, is door betrokkenen en bezoekers zeer positief gewaardeerd. Om organisatorische redenen heeft het Mulier Instituut besloten om de tweede editie van het Sportfilm en -documentaire festival niet in 2007 maar in 2008 te laten plaatsvinden.

Publicaties

Bos, John van den: *75 jaar Liers voetbal* (Lyra, De Lier 2007) 104 p., ill.

Busken, Yoeri van den: *Harry van Raaij, vader en voorzitter* (De Boekenmakers, Eindhoven 2007) 208 p., ill.

Ego, Ton: *Voetbal Verenigingsnamen Verklaard. 1.800 namen van Nederlandse voetbalverenigingen verklaard.* (Free Musketeers, Woerden, 2007). 213 p.

Elias, Norbert en Eric Dunning: *Sport en Spanning. De zoektocht naar sensatie in de vrije tijd* (Bert Bakker Amsterdam, 2007) 438 p., lit.opg., reg. Vertaling van *Quest for Excitement. Sport and Leisure in the Civilizing*

Process (Oxford 1986).

Kunnen, Ruurd: *Sporten om de kijkers. Mediatisering en de invloed van sportorganisaties op het kijkerspubliek.* (W.J.H. Mulier Instituut / Arko Sports Media, 's-Hertogenbosch / Nieuwegein 2007) 200 p., tab., lit.opg., reg.

Mast, Johan: *Abe. Het levensverhaal van Nederlands eerste grote sportidool.* (Tirion Sport, Baarn 2007) 272 p., ill.

Numan, Arthur en Mark Guidi: *Oranje and Blue. The Arthur Numan Story* (Black and White, Edinburgh 2006)

Ruit, Leo van de: *Olympisch vuur der ijdelheid... Jan Wienese, legende in de roeiboet* (Tirion Sport, Baarn 2007) 169 p., ill.

Seelie, Huub en Pascale van Hoef: *35 jaar HCP* (Z.n., Prinsenbeek 2006) 53 p., ill. Jubileumboek Hockey Club Prinsenbeek

Boekrecensie

Hans Pars

Marcel Rözer, *De Keizer en de Verlosser*
(Houtekiet, Antwerpen 2007)

Jezus droeg een rugnummer

In Zuid-Europa hangt hij nog overal aangespijkerd: een houten Jezus aan zijn martelwerktuig. Maar ook in het katholieke Beieren lusten ze wel pap van onze houten Heiland. Als je dan van de redactie van dit periodiek een boek krijgt toegezonden met de titel *De Keizer en de Verlosser* denk je al snel dat je per abuis op de verzendlijst van het *Katholiek Weekblad* bent terecht gekomen. Maar nee hoor, het moet besproken worden, het is echt een sportboek. Nu heb ik als kind op de School met de Bijbel gezeten en ben dus aardig thuis in de Geschriften, maar dat Jezus aan sport deed was voor mij een nieuwtje. Misschien een wedstrijdje Ezeltje Strekje? Als voorbereiding op de intocht in Jeruzalem? Maar al snel wordt duidelijk dat dit boek over een heel ander soort Heilanden en Keizers gaat. Over profane figuren in onze eigen tijd. Johan Cruijff en Franz Beckenbauer zijn de hoofdpersonen van dit boek. Maar laat ik u gerust stellen: het boek heeft nog wel een band met het Christendom. De auteur is namelijk een kwezel. Het is niet netjes om in een boekbespreking iemand in het begin al de Levieten te lezen, maar soms kan het niet anders. Ik maak het nog erger: Marcel Rözer is een heftige kwezel. Geen normaal klooster wil zo'n figuur opnemen.

Het zal weinig Nederlanders zijn ontgaan: 1947 jaar na de dood van Christus kwam in een Amsterdamse kribbe ene Johan Cruyff tot leven. De rest weet vrijwel iedereen. Het gozertje werd later een begaafde voetballer met rugnummer 14 bij een Amsterdamse voetbalclub. Voetbal is weliswaar een teamsport (10 man in het veld en vent in een hokkie) maar met de komst van de televisie waren er idolen nodig. Johan Cruyff werd zo'n idool en omdat hij de Nederlandse taal niet geheel machtig bleek, werd hij ook een volksheld. In Nederland een heel erge held en in sommige buitenlandse landen een beetje held. Bij mij kan ie weinig kwaad doen. Niet vanwege zijn voetbalkwaliteiten maar vanwege zijn besef van vergankelijkheid. Toen hij tot beste voetballer van de wereld werd gekroond (ik weet niet in welk jaar dat was en het boek van de kwezel heeft geen index, dus daar kun je niks in opzoeken) sprak hij: 'Ik weet niet of ik wel de beste ben

want je hebt grote kans dat er ergens in een oerwoud of een woestijn nog een jongen rondloopt die beter kan voetballen dan ik.' In sommige kringen noemen ze dat valse bescheidenheid maar zo'n uitspraak levert menige aflat voor de NOVIB op. Neutrale waarnemers van de voetbalwereld denken dat het met de bovenaardse voetbalkwaliteiten van Cruyff wel meevalt maar dat zijn uiteraard altijd buitenlandse *beobachters*. Die zijn gewoon jaloers op onze ster. Een klein land moet toch ergens groot in zijn: San Marino heeft postzegels, Monaco z'n casino en Nederland heeft zijn Cruyff. En Cruyff zelf heeft de fameuze film van Ramon Gielings *En un momento dado*, om iedere avond op de video van te genieten.

In 2007 werd Johan Cruyff 60 jaar en daar moest geld uit geklopt worden. De halve grachtengordel wilde een graantje meepikken en ging aan de slag. De Biblebontse Berg met Cruyff-boeken steeg hierdoor tot Olympische hoogte. En tot vlak bij Zeus is ene Marcel Rözer geklommen. Het schijnt een jongen uit de verre provincie te zijn met een moeilijke jeugd en dikke brillenglazen. Dit soort types worden als een magneet door Amsterdam aangetrokken. Tot opluchting van de andere grote steden in Nederland. De auteur geeft al vroeg in het boek toe dat hij de Duitse taal liever heeft dan de Nederlandse: 'Dan was er de taal die mij, vermoedelijk door mijn Duitse roots bekoorde.' Met die taal komt het in dit boek dan ook niet meer goed. Een handzaam voorbeeld: 'Franz Beckenbauer maakte al vroeg indruk. Die ranke gestalte, dat inzicht in het spel, het gemak waarmee hij met passes strooide en vooral – ik was zeven, acht, negen jaar oud – zijn witte shirt waarin jij voor Duitsland speelde'. Conclusies mag u zelf trekken maar volgens mij was het ventje Rözer al vroeg een fetisjist. Maar de bekering kwam in december 1981. De inmiddels tot een mannetje gegroeide Rözer zat op vertrouwde zondagavondtijd voor de televisie en zag een mooi doelpunt van Johan Cruyff in een wedstrijd van Ajax tegen Haarlem. Van dit doelpunt raakte onze Rözer geheel en al van de kook: 'Daarna kwamen de tranen. De golf die me overspoelde waste iets schoon. Als het leven zo mooi kan zijn, zo zonder angst, zonder agressie, dan wilde ik leven. Ik huilde om mijn gemiste kansen, omdat ik een bang mens was, omdat ik mijn tijd verdeed, omdat ik niets van het leven snapte. Maar ik huilde ook van geluk, omdat ik voelde dat Cruyff een bron vertegenwoordigde. Een bubbelend glas champagne was hij, een spelend mens. Ik wilde dat de Cruyff in mij het won van die andere, die angstige. Ik heb Cruyff bedankt die avond. Zachtjes, in gedachten. Nooit zou ik hem nog afvallen, omdat hij me de weg naar buiten had laten zien.'

Van deze kwaal is de heer Rözer niet meer genezen. In *De Keizer en de Verlosser* krijgen wij zijn hele ziekteproces uitvoerig uit de doeken gedaan. Cruyff de Verlosser heeft natuurlijk ook een Petrus nodig. Vrijwel alle Cruyff-adepten weten wanneer Petrus zijn slag sloeg. Op 7 november 1978 had de haan voor rust al drie keer gekraaid in Amsterdam. Op die gedenkwaardige dag speelde Johan Cruyff zijn eerste afscheidswedstrijd. Voor dit feestje was Bayern Munchen uitgenodigd met Franz Beckenbauer als centrale figuur. Het werd 0-8 voor de mannen uit Beieren en daar kon zelfs Pontius Pilatus nog wat van leren. Maar hoe moest Rözer nu zijn beide idolen weer één laten worden in het ware geloof, na dit smadelijk verraad. Hij besluit tot een list. Voor de presentatie van zijn hagiografie noteert hij beide heren op de borrel in het Olympisch Stadion. Beckenbauer komt en neemt voor de zekerheid zijn broer mee, maar Johan Cruyff stuurt een nota. 'Foutje, bedankt meneer Rözer. Mag ik effe vangen?'

Rözer schreef geen sport(geschiedenis)boek maar een *Bildungsroman*. Zijn boek moet op een ander plankje. Bij de boeken in de Bouquet-reeks lijkt me wel passend. Maar naast de verzamelde werken van pater Henri de Greve kan ook heel goed.

De Geschiedenis van de Nederlandse Tennis Literatuur, deel III (slot): 1980-1999

Theo Bollermann

Tennis: *Booming business*

In de laatste twee decennia van de twintigste eeuw ontwikkelde het professionele tennis zich met grote sprongen. Steeds meer jonge spelers droomden van roem en fortuin; toptennisser worden was niet langer bestemd voor mensen met een kronkeltje, maar het werd een gerespecteerd beroep waar je, als je het goed deed, ook nog eens erg veel geld mee kon verdienen. Was het in het begin van de jaren zeventig zo, dat bestuurders van de KNLTB diverse vaderlandse topspelers afraadden om professional te worden ('Word jij toch fysiotherapeut, daar kun je meer mee verdienen'), inmiddels was de wereld veranderd. Een positieve spiraal tekende zich af: de televisie besteedde meer aandacht aan de tennissport, waardoor meer mensen geïnteresseerd raakten in de grote toernooien en er meer geld voor de spelers ter beschikking kwam, waardoor zij coaches konden inhuren, die het spelpeil opschroefden, waardoor steeds meer aantrekkelijke wedstrijden op de televisie te zien waren. Ging je in het begin van de jaren tachtig op één van de eerste dagen naar Roland Garros, dan kon je zonder een wachtrij aan de poort een kaartje kopen en naar binnen wandelen. Je had alle ruimte om bij welke baan dan ook een plekje te zoeken. Een decennium later werden kaartjes voor toernooien schaars, ook voor dag één. De zwarte markt moest vaak uitkomst bieden, tenzij je al maanden van tevoren een officiële aanvraag had ingediend.

Deze grote ommekeer betekende voor de vaderlandse tennisliteratuur dat de kwantiteit in deze

periode toenam. Veelal in de vorm van instructieboekjes, maar er was nog steeds erg weinig aandacht voor biografieën en historische overzichten. Nu was er ook niet bepaald veel erkenning voor sportliteratuur. Een

mix van intellectuele minachting daarvoor en gebrek aan kwaliteit bij de productie ervan waren ongetwijfeld invloedsfactoren. Omdat er weinig belangstelling voor was, konden journalisten er weinig mee verdienen; als ze een boekje maakten, was dat dus veelal haastwerk of een samenraapsel van hun krantenstukken. In de ons omringende buitenland met een veel grotere markt, lag dat geheel anders. In de grote boekhandels van Groot Brittannië nam de afdeling sportliteratuur al lang net zo veel plaats in als die van de tuin- en kookboeken. In dit overzicht beperken we ons overigens tot de oorspronkelijke Nederlandse publicaties. De vertalingen van met name Engelstalige boeken blijven buiten beschouwing.

Het "Kuiphofje"

In 1980 verscheen geen enkele publicatie van betekenis behalve een beleidsnota van de KNLTB en het lustrumboek van het Groningse G.L.T.B. Dit type uitgaven behoort tot de belangrijkste bronnen van de vaderlandse tennisgeschiedenis. Het jaar daarop publiceerde Ben Koers, bestuurslid van de Bond, in eigen beheer het boekje *Tennis met een Glimlach*. Het behoort niet tot de meest relevante boeken, maar de anecdotes en gedichtjes geven blijk van een grote liefde voor de tennissport. Een belangwekkend boek verschijnt in 1981 in Rotterdam alwaar de befaamde omnisportvereniging

Victoria het honderdjarig bestaan viert. De tennisafdeling is voortgevloeid uit de in 1886 (?) opgerichte Anglo Dutch Lawn Tennis Club. Het in dit jubileumboek oprichtingsjaartal van 1886 is echter hoogstwaarschijnlijk onjuist; er zijn al berichten in de krantenrubrieken uit juni 1885, die er op duiden dat in dat jaar de vereniging is opgericht! De *Anglo Dutch* was een belangrijke vereniging, die grote toernooien placht te organiseren. In de volgende jaren verschijnen er bij de KNLTB natuurlijk wel enige spelregelboekjes e.d., maar het eerstvolgende instructieboek stamt pas uit 1984. Journalist Jon Visbeen, zelf een niet onverdienstelijke hardhitter in de B-categorie, schrijft een complete tenniscursus, die bij uitgeverij Elmar het licht ziet. In dit jaar verschijnt ook het lustrumboek van Tennisclub Bilthoven, dat 50 jaar bestaat.

Het jaar daarop, in 1985, verschijnt bij Uitgeverij Fontein te Baarn het boek *Die bal is in en andere tennisverhalen*. Amusant geschreven met aardige observaties ook over vaderlandse topspelers als Michiel Schapers. De nestor van de Nederlandse sportjournalistiek Herman Kuiphof mag tevreden zijn. Voor het eerst sinds jaren is een goed en leesbaar tennisboek verschenen. Tussen haakjes, televisiecommentator Kuiphof heeft zijn naam geleend aan het "Kuiphofje", dat is een observatie die direct daarna gelogenstraft wordt, bijvoorbeeld: 'Zijn backhand is vandaag briljant', waarna enkele afschuwelijke afzwaaiers geslagen worden. Andersom kan ook: 'Wat een slechte eerste service, het lukt hem vandaag niet ook maar één goede te slaan.' Vervolgens zien we ace na ace.

In hetzelfde jaar verschijnt een boekje van de tennisleraar Lautenslager met een poging tot humoristische tennistekeningetjes. Dit boekje heeft echter lang niet de kwaliteit van Dik Bruynesteyn's bijna gelijktijdig verschenen boekje *De gekke wereld van tennis*. De gehele tennisgeschiedenis passeert de revue; korte anekdotes worden voorzien van de bekende Bruynesteyn tekeningen. Uitgeverij Bosch en Keuning ziet hier wel brood in. De laatste interessante uitgaven van dat jaar zijn jubileumboeken van de Delftse omnisportvereniging Concordia en met name die van de honderdjarige Haarlemsche Lawn Tennis Club, opgericht in 1885. Het laatste boek is zeer fraai en instructief met betrekking tot de vroegste tennishistorie: Pim Mulier was nog betrokken bij de oprichting. De H.L.T.C. is erkend als de oudste tennisvereniging van Nederland, in tegenstelling tot de claim van de Gorinchemse vereniging Ready, die nooit bewezen kon worden.

Dordtse tennis cahiers

In 1986 wederom een zeer schamele oogst. Een soort tennisagenda komt op de markt, Tennismemo geheten. In de decennia hierna zal dat op gezette tijden gebeuren. Een uitgeverij meent een graantje te kunnen meepikken door een zeer haastig geproduceerde agenda met aantoonbare onzorgvuldigheden uit te geven. Aan het gebrek aan *follow-up* valt af te leiden, dat het niet bepaald een zakelijk succes genoemd kon worden. Gelukkig is er weer een honderdjarige vereniging, die de moeite neemt de geschiedenis keurig vast te leggen in een boekwerkje met harde kaff. De Dordtse Lawn Tennis Vereniging, die in 1886 op het Boonenpad een baan ter beschikking kreeg. Dankzij dit soort verenigingen kan goed opgespoord worden welk soort mensen enthousiast werden voor het tennis en een clubje oprichtten; veelal scholieren en studenten! Onder leiding van voormalig top-tien speler Siebe Huizinga wordt ter gelegenheid van het jubileum voor het eerst een schrijverstennistoernooi georganiseerd. Het wordt een traditie, die tot heden aan toe stand houdt. Vanaf 1992 verschijnen ter gelegenheid hiervan zelfs jaarlijks de Dordtse tennis cahiers. Het zijn drukwerkjes voor liefhebbers, speciaal geschreven voor dit toernooi in genummerde en gesignde uitgaven. Auteurs als Kester Freriks, Anton Korteweg, Hans Ree en Tim Krabbé verleenden hun medewerking.

Nog een historisch moment vindt plaats in 1987. Voor het eerst verschijnt een biografie over een Nederlandse tennisvrouw. Marcella Mesker, nog steeds te bewonderen als commentator bij de NOS, ziet er goed uit en draait mee met de wereldtop. Zij behaalt niet zulke successen als de minder glamoureuze Betty Stöve. Over haar opvolgster met een fris uiterlijk en een hoogste positie van 27 op de wereldranglijst weet tennisjournalist Berthold Palthe een leuk boekje te produceren getiteld *Marcela Mesker, het roerige leven van een tennisprof*. De belangrijkste publicatie van 1988 is het jubileumboek van het 100-jarige Leimonias uit Den Haag. Auteur Hans van de Weg put rijkelijk uit het tien jaar eerder verschenen lustrumboek waar het de oude geschiedenis betreft, maar er waren weer tien jaar successen in eredivisie en andere toernooien aan toe te voegen. Op de banen van HLTC Leimonias, tot 1939 waren dat de huidige METS-banen, speelde zich een groot gedeelte van de vaderlandse tennisgeschiedenis af, omdat daar de bondstrainingen vele decennia gehouden werden onder leiding van clubpresident en tennisgoeroe *avant la lettre* Scheurleer. De leden van eerste Davis Cup team waren alle Leimoniasleden. Henk Timmer was Leimoniaan. Het jubileumboek is daarom dan ook zeer belangrijk voor de tennishistoricus.

De vlijtig schrijvende tennisleraar Louis Firet schrijft in 1989 weer eens een instructieboekje, en een overzicht van tenniskampen verschijnt ook datzelfde jaar in boekvorm. Een teken van de veranderingen in de wereld. De vrijetijdscultuur heeft inmiddels de plaats ingenomen van het naoorlogse wederopbouw principe. Het welvaartspeil schiet omhoog. Niet alleen kinderen, maar ook sportief ingestelde volwassenen benutten hun vakantie om hun peil te verbeteren door intensieve tennistrainingen te ondergaan. In dit jaar bestaat TV De Metselaars 50 jaar. Een goed informatief lustrumboek wordt uitgegeven, helaas wel met een enigszins warrige lay-out. De vereniging werd opgericht, toen HLTC Leimonias het tennispark met het grote betonnen tennisstadion, waar vele decennia de nationale kampioenschappen werden verspeeld, verruilde voor het meer beschutte en financieel minder risikante Klein Zwitserland. In de vijftiger jaren ontwikkelde De Metselaars zich allengs van buurtclubje tot één van Nederlands sterkste tennisverenigingen. Met name in de jaren zestig, toen viervoudig landskampioen Hans van Dalsum, met zijn importbedrijf (Dunlop, rackets en ballen) op dat park gevestigd was. De hele tennissport had de wind mee en de vereniging profiteerde mee. Acht maal werd de club kampioen van Nederland. Ten slotte is daar ook het lustrumboek van het 25-jarige TC De Manege uit Apeldoorn. Deze vereniging kent slechts vier banen, maar speelt al decennia op het allerhoogste niveau. De eigenaar stelt zijn nachtclub overdag als tennisclubhuis ter beschikking en mede dankzij zijn financiële inspanningen werden drie landskampioenschappen behaald.

Dakjeskaatsen

In 1990 verschijnt één van de belangrijkste boeken uit de vaderlandse tennisgeschiedenis. Het boek behandelt echter niet de historie van het lawn tennis, maar die van de sport die in Frankrijk *jeu de paume* heet, in Engeland *real tennis*, in de V.S. *court tennis*, in Australië *royal tennis*, en in het Oudhollands (of Fries?) *dakjeskaatsen*. Auteur Cees de Bondt beschrijft tot in detail de locatie van de 110 banen, die Nederland rond 1600 kende. *Heeft yemant lust met bal en reket te spelen – de geschiedenis van de tennissport in Nederland tussen 1600 en 1850* luidt de titel van dit rijk geïllustreerde meesterwerk. De Bondt beschrijft gedetailleerd hoe het spel met de tennisballen, het racket en het net zich heeft ontwikkeld door de eeuwen heen. Hagenaar De Bondt, leraar Engels, was zo gegrepen door het onderwerp, dat hij uren inleverde om maar research te kunnen doen. Inmiddels behoort hij met mensen als Heiner Gillmeister en Gianni Clerici tot de op dit gebied inter-

nationaal vermaarde experts in de wereld.

Terug naar lawn tennis. Diverse boekwerkjes worden door de KNLTB uitgegeven. Over spelregels, tennishallen, schooltennis, scheidsrechtersopleidingen en tennisclubs. Geen enkel boek van historische interesse zit daartussen. Wel publiceert Coen Vemer het *Tennisjaarboek 1990*, dat veel informatie bevat; de ranglijsten, uitslagen van de grootste toernooien en artikelen zoals over de doorbraak van Paul Haarhuis. Zeker een boek dat nut heeft voor de hedendaagse tennishistoricus. Ook Bep van Houdt komt met een boek. In 1992 verschijnt zijn *Tennisklassiekers* bij uitgeverij Kosmos BV waarin hij alle grote namen uit de internationale tennisgeschiedenis zeer lezenswaardig behandelt. Natuurlijk ontbreken Kea Bouman en Betty Stöve niet. De Nederlandse topspeelster Nicole Jagerman figureert ook nog, zij het dat niet haar tenniskwaliteiten uitgemeten worden, maar haar misstap om voor Wimbledon kaartjes op de zwarte markt te verkopen. Ebay bestond nog niet. Het honderdjarige TC De Hertenkamp uit Assen produceert in dit jaar ook een buitengewoon informatief boek: *Hertenkamp – honderduit*. Veel interessante foto's uit de oude doos verfraaien de gedetailleerde teksten.

In 1993 is de tijd eindelijk rijp voor een boek, uitsluitend gewijd aan de vaderlandse toppers. Uitgeverij L.J. Veen acht het project van tennisjournalist Coen Vemer levensvatbaar. Het gouden tijdperk van het Nederlandse tennis is in ontwikkeling. Krajicek, Haarhuis, Eltingh en Siemerink hebben al naam gemaakt. In *De tennissers* staan hun verhalen. Goed geschreven en een fraai tijdsbeeld. O.a. Manon Bollegraf, Michiel Schapers, Brenda Schultz en Tom Nijssen worden beschreven op een wijze die de Engelsen zo fraai een *pen-picture* plegen te noemen. Ook besteedt hij aandacht aan de inmiddels totaal onbekende Arjan van der Zande, bijgenaamd "het beest". Wat is er van hem geworden? Een citaat: 'Illustratief voor zijn onervarenheid [op de nationale kampioenschappen, t.b.] was een voorval in zijn partij tegen Lodder. Midden in de derde set wendde hij zich tot een langs de baan zittende fotograaf met het verzoek of hij de foto's toegestuurd kon krijgen.' Vertederend. Jammer dat er niet een rijkere uitgave van is gemaakt, met foto's op glanspapier.

Stanley Franker: Tennis als pedagogie

In 1995 verschijnen er weer twee belangwekkende jubileumuitgaven. In Maassluis bestaat MTC Bequick 100 jaar, zoals ook de Hilversumse LTC. Beide boeken zijn zeer interessant. Het Maassluisse boek besteedt in 208 pagina's op glanspapier erg veel aandacht aan het soci-

aal-culturele perspectief. Wie richtten de club indertijd op in deze gereformeerde omgeving? Enige liberaal ingestelde notabelen durfden het aan. De historisch onderlegde schrijver heeft diepgaand onderzoek gedaan. Het boek over 't Melkhuisje daarentegen concentreert zich meer op de latere geschiedenis, met name behandelt auteur Hans Back het grote internationale toernooi uitvoerig. Dit boek moet zeker ook gerekend worden tot de standaardwerken in de tennisliteratuur. Prachtig uitgegeven, 286 bladzijden en vele foto's en natuurlijk een voorwoord van Tom Okker.

Stanley Franker had in de jaren negentig het Davis Cup team en diens leden naar de hoogste regionen begeleid en het vaderlandse tennis van zijn minderwaardigheidscomplex afgeholpen. In 1996 schrijft hij zijn boek met de veelzeggende titel *Tennis, Discipline en Talent*. De lessen uit toptennis trekt hij ook door naar de opvoeding van zijn kinderen. Het is echter de vraag of de wereld van het toptennis de maatstaf kan zijn voor totaal andere situaties in het dagelijks leven.

In 1997 verschijnt het fraaie Enschedese jubileumboek *De oude dame van 't Volkspark* ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan. De textielindustrie was in volle bloei en leidde tot veel Europese contacten. Logisch, dat de tennissport al vrij vroeg zeer populair was bij de gegoede burgerij. In 1998 zien zelfs vier jubileumboeken het licht. Het Haagse Thor-RW bestaat 75 jaar, evenals het Harlingse Ready. Het Haagse boek is zeer teleurstellend. Niets wordt vermeld van de rijke historie van deze club, waaronder zes landskampioenschappen in de vijftiger jaren. Het is zelfs net alsof de auteurs dit niet eens weten. Eerlijk gezegd, een schande. Het Harlingse boek is preciezer wat betreft de geschiedschrijving, maar ook in dit meer eenvoudig uitgegeven werk gaat 95 procent van de aandacht uit naar de recente ontwikkelingen. In Almelo bestaat Luctor et Emergo honderd jaar. Een keurig boekje begeleidt de festiviteiten. Deze club heeft de eer Kea Bouman te hebben voortgebracht; omdat zij echter geen enkele tegenstand van betekenis had, werd op

haar verzoek een tennismuurtje gebouwd! Het beste jubileumboek van dit jaar is echter ongetwijfeld dat van de tennispark De Bontekoe uit Leeuwarden. Auteur André Braaksma heeft erg veel tijd gestoken in dit project, dat qua resultaat ver uitstijgt boven het gemiddelde. Ook de niet in tennis geïnteresseerde historicus zal het eerste gedeelte van dit fraai uitgegeven boek toejuichen.

In alle boekwinkels van Nederland kwam tenslotte het boek van Theo Bakker en Richard Krajicek te liggen: *Een half jaar netpost*. De emailuitwisseling tussen de journalist en de toptennisser werd door uitgeverij Veen de moeite waard gevonden om in boekvorm te publiceren. Een leuk tijdsbeeld, maar meer niet. Wel blijkt, dat Krajicek al aardig uit zijn woorden kan komen. In 1999 vieren diverse verenigingen weer hun jubileum. De Rijnkanters bestaan slechts 25 jaar, maar dat is voldoende om er een groot dik boek over te publiceren. De Haagse Oranje Tennis Club is beduidend ouder, 100 jaar, het jubileumboek heet *Oranje voor Eeuwig*. Begonnen als golf en tennisclub bij het luxueuze Oranje Hotel in Scheveningen, verhuisde deze vereniging in 1939 naar de Haagse WW-banen. Bescheidenheid hindert ondergetekende niet te melden dat het een prachtig boek geworden is. Nog mooier is het boek, dat de KNLTB uitgeeft ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan *Honderd jaar Love en Service*. Met name zijn de schitterende afbeeldingen van oude prenten, illustraties en wedstrijdfoto's door de eeuw heen een pluspunt. Het boek is thematisch opgebouwd. Minpunten zijn het verhaal van hoofdredacteur Prof. Van Sterkenburg over het gebruik van scheldwoorden en het ontbreken van een chronologische lijn. Het is niet echt een geschiedenisboek geworden, maar een plaatjesboek voor de oppervlakkig geïnteresseerde lezer. Grote waarde hebben de lijsten van alle kampioenen, landskampioenschappen en bestuursleden. De twintigste eeuw kon waardig afgerond worden; een nieuw millennium brak aan. Allengs ontstond ook in Nederland meer waardering voor de sporthistorie en sportliteratuur. Ook over de tennissport zouden enkele grote standaardwerken het licht zien.

COLOFON

De Sportwereld is een uitgave van *Stichting de Sportwereld*.

Hoofdredactie

Daniël Rewijk

Medewerkers

Ab Bloemendaal, Theo Bollerman, Nico van Horn, Gerard van den Houten, Hans Pars, Daniël Rewijk

Redactieadres

Stichting de Sportwereld

Postbus 11781, 1001 GT Amsterdam

E-mail: redactie@desportwereld.nl

Abonnementen

De Sportwereld verschijnt vier keer per jaar. Het magazine voor geschiedenis en achtergronden van de sport is alleen beschikbaar voor abonnees en medewerkers van Stichting de Sportwereld. Contributie per jaar: abonnees en medewerkers €20,00 studenten €15,00 instellingen €25,00. Zonder automatische incasso worden deze prijzen met €1,- verhoogd. U kunt abonnee worden door het Reactieformulier magazine op de website - onder de knop magazine - in te vullen en te verzenden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan met toestemming van de hoofdredactie.

De Sportwereld, magazine van stichting de Sportwereld, geeft informatie over activiteiten van de stichting. Daarnaast bevat zij artikelen, interviews, boekbesprekingen en ander nieuws over de geschiedenis en achtergronden van de sport. Stichting de Sportwereld stelt zich ten doel: het bevorderen van de kennis van de geschiedenis en de achtergronden van de sport in Nederland. De stichting bevordert sporthistorisch onderzoek en zet zich in voor het behoud van het sportief cultureel erfgoed. Zij tracht dit doel te bereiken door het organiseren van bijeenkomsten (lezingen, studiedagen en werkgroepen), door het vervaardigen van publicaties (nieuwsbrieven en boeken) en door het leggen van contacten tussen beoefenaren van en geïnteresseerden in de geschiedenis en achtergronden van de sport.

STICHTING DE SPORTWERELD

Bestuur:

Nico van Horn (secretaris), Gerard van den Houten, Jan van der Putten (penningmeester), Sjoerd van Tiel (voorzitter).

Projectcoördinator:

Wilfred van Buuren. Projectmedewerker: Peter Los.

Webmaster:

Gerard van den Houten
info@desportwereld.nl

**SURF NAAR DE WEBSITE
VAN MAGAZINE
DE SPORTWERELD**

WWW.DESPORTWERELD.NL

